

บทที่ 2

วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาทบทวนวรรณกรรม และผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับ เรื่องการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการจัดการน้ำในเขตชลประทาน อ่างเก็บน้ำห้วยลิงโจน โครงการชลประทานยโสธร จังหวัดยโสธร (Farmers' participation in irrigation management for Huai Ling Chon Reservoir ,Yasothon Provincial Irrigation Project , Yasothon province.) เพื่อนำมาใช้สำหรับการกำหนดกรอบแนวคิด หลักการ ทฤษฎี ตัวแปรของการศึกษา รวมทั้งการกำหนดประเด็นคำถามในการสร้างเครื่องมือการรวบรวมข้อมูลเพื่อการวิเคราะห์และอภิปรายผลการศึกษา ประกอบด้วยสาระสำคัญ 6 ส่วน ดังนี้

1. แนวคิด ทฤษฎี ที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วม
2. หลักการชลประทาน
3. การบริหารจัดการชลประทานโดยเกษตรกรมีส่วนร่วม
4. สภาพทั่วไปของโครงการชลประทานยโสธร
5. ลักษณะของอ่างเก็บน้ำห้วยลิงโจน
6. ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. แนวคิด ทฤษฎี ที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วม

1.1 ความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชน

นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์ (2527 : 183) อธิบายว่า การมีส่วนร่วม หมายถึง การเกี่ยวข้องทางด้านจิตใจและอารมณ์ของบุคคลหนึ่งในสถานการณ์กลุ่ม ซึ่งผลของการเกี่ยวข้องดังกล่าวเป็นเหตุเร้าใจให้กระทำการเป็นส่วนช่วยให้บรรลุจุดหมายของกลุ่มนั้น ทำให้เกิดความรู้สึกร่วมรับผิดชอบกับกลุ่มดังกล่าวด้วย ซึ่งในเรื่องนี้ กมล ชูทรัพย์ และเสถียร เหลืองอร่าม (2516 : 139) ได้กล่าวถึงการมีส่วนร่วม คือ การที่ผู้ปฏิบัติงานเกี่ยวข้องกับกลุ่มด้วยจิตใจมีส่วนในการสนับสนุนริเริ่มสร้างสรรค์เพื่อให้บรรลุเป้าหมายของกลุ่มและรับผิดชอบในกิจกรรมของกลุ่มตามคำนิยามนี้ การเข้าที่ส่วนร่วมด้วยแนวคิด 3 ประการ คือ

1. การเข้าที่ส่วนร่วมเป็นวิธีการที่ผู้ปฏิบัติงานเข้าเกี่ยวข้องด้วยจิตใจ จึงเป็นเรื่องทางจิตวิทยายิ่งกว่ากายภาพ
2. การเข้ามีส่วนร่วมกระตุ้นผู้ปฏิบัติให้มีส่วนออกกำลังปัญญา และกำลังความคิด ในการสร้างสรรค์เพื่อบรรลุตามวัตถุประสงค์ขององค์การ หรือสถาบัน โดยนัยนี้การเข้ามีส่วนร่วม จึงแตกต่างจากการให้ความยินยอม การให้ความยินยอมนั้นเพียงแต่ใช้แนวความคิดของผู้บริหาร ซึ่งเพื่อขอความเห็นชอบของกลุ่มผู้ให้ความยินยอมมิได้มีส่วนให้แนวความคิดเพียงแต่ให้ความเห็นชอบเท่านั้น
3. การมีส่วนร่วมสนับสนุนให้ผู้ปฏิบัติงานมีส่วนรับผิดชอบในกิจกรรมของ องค์การหรือ สถาบัน โดยที่ฝ่ายปฏิบัติงานมีส่วนริเริ่ม และสร้างสรรค์จึงมีความต้องการได้เห็นว่า การดำเนินงานตามแนวความคิดของตนนั้นบรรลุความสำเร็จ โดยนัยนี้ฝ่ายปฏิบัติงานจึงมีส่วนรับ ในกิจกรรมองค์การอยู่ในตัว เมื่อผู้ปฏิบัติงานมีส่วนรับผิดชอบยิ่งสนใจต้องทำงานโดยร่วมมือกัน เป็นกลุ่มก้อนจะทำคนเดียวไม่ได้

ลักษณะการมีส่วนร่วมของชุมชนนั้น พัทธน์ บุญรัตนพันธ์ (2527 : 145) กล่าวว่า จะต้องมิโดยตลอดตั้งแต่ การวางแผนโครงการ การเสียสละกำลังแรงงาน วัสดุ กำลังเงินหรือ ทรัพยากรใด ๆ ที่มีอยู่ในชุมชน และการมีส่วนร่วมนั้น ผู้ที่ได้รับผลประโยชน์หรือมีส่วนได้เสีย ในการพัฒนาได้ใช้ความพยายามร่วมกันในขั้นตอนต่าง ๆ ของกระบวนการพัฒนา ด้วยความรู้สึกร่วมกัน ผูกพันในความเป็นเจ้าของ (ownership) หรือหุ้นส่วน เพื่อทำให้งานหรือโครงการนั้นบรรลุผล สำเร็จตามวัตถุประสงค์ที่ทุกฝ่ายจะได้รับประโยชน์ร่วมกัน (White 1982 : 18) ทั้งนี้ นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์ (2527 : 183-186) กล่าวถึงการมีส่วนร่วมเป็นการเกี่ยวข้องทางด้านจิตใจและอารมณ์ ของบุคคลหนึ่งในสถานการณ์กลุ่ม (group situation) ซึ่งผลของการเกี่ยวข้องดังกล่าวเป็นเหตุเร้าใจให้กระทำการบรรลุจุดหมายของกลุ่มนั้น รวมทั้งทำให้เกิดความรู้สึกมีส่วนร่วมรับผิดชอบกับกลุ่ม ดังกล่าวด้วย และได้สรุปความหมายของการมีส่วนร่วมไว้อีกหนึ่งหนึ่งในรูปของสมการว่า

$$\begin{aligned} \text{การมีส่วนร่วม} &= \text{ความร่วมมือร่วมใจ} + \text{การประสานงาน} + \text{ความรับผิดชอบ} \\ \text{participation} &= \text{cooperation} + \text{coordination} + \text{responsibility} \end{aligned}$$

โดยให้ความหมายของความร่วมมือร่วมใจ (cooperation) หมายถึง ความตั้งใจของ บุคคลที่จะมาทำงานร่วมกัน เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ของกลุ่ม

การประสานงาน (coordination) หมายถึง ห้วงเวลา ลำดับเหตุการณ์ที่มี ประสิทธิภาพในการกระทำกิจกรรมหรืองาน

ความรับผิดชอบ (responsibility) หมายถึง ความรู้สึกผูกพันในการกระทำงานและในการทำให้เชื่อถือไว้วางใจ

สำหรับแนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชนมีเงื่อนไขของการมีส่วนร่วมอย่างน้อย 3 ประการ คือ ประชาชนต้องมีอิสรภาพที่จะมีส่วนร่วม ประชาชนสามารถที่จะมีส่วนร่วม และประชาชนต้องเต็มใจที่จะมีส่วนร่วม

จากความหมายของการมีส่วนร่วมดังกล่าวข้างต้น พอสรุปได้ว่าการที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดกิจกรรมจัดการ การตัดสินใจ การลงมือปฏิบัติการในการมีส่วนร่วม จัดการบริหารผลประโยชน์ของชุมชน การประเมินผล และสนับสนุนให้ประชาชนมีความคิดริเริ่ม มีความตื่นตัวในการพัฒนา อันจะนำมาซึ่งความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นทั้งในรูปส่วนบุคคล กลุ่มคน ชุมชน และองค์การอาสาสมัครต่าง ๆ รวมถึงกลุ่มผู้ใช้น้ำที่จะต้องใช้น้ำร่วมกันด้วย

1.2 ระดับการมีส่วนร่วมของประชาชน

การมีส่วนร่วม (participation) เป็นแนวทางการที่องค์ประกอบต่าง ๆ ทั้งผู้นำชุมชน หรือสมาชิกชุมชนเข้าร่วมกันดำเนินการอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยในการดำเนินการนั้นมีลักษณะของกระบวนการ (process) มีขั้นตอนที่มุ่งหมายจะให้เกิดการเรียนรู้ (learning) อย่างต่อเนื่องมีพลวัต (dynamic) คือมีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอมีการแก้ปัญหา การร่วมกันกำหนดแผนงานใหม่ ๆ เพื่อสร้างความยั่งยืนในความสัมพันธ์ของทุกฝ่ายที่เข้าร่วม ซึ่งมีความหลากหลายตามความเกี่ยวข้องของกิจกรรมที่จะทำ เนื่องจากหัวใจสำคัญของการมีส่วนร่วมนั้นคือ การระดมความคิด คือการกระจายอำนาจอย่างหนึ่งกับความสัมพันธ์ที่เป็นแนวราบเสมอภาคกัน แลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน ซึ่งชุมชนในยุคปัจจุบันไม่ใช่ชุมชนตามความเข้าใจเดิมอีกต่อไป กล่าวคือ ชุมชนไม่เพียงแต่มีที่ตั้งทางภูมิศาสตร์และอยู่ภายใต้วัฒนธรรมชุดเดียวกันเท่านั้น พร้อมทั้งไม่ใช่ชุมชนในความหมายที่เป็นหน่วยการปกครองของรัฐ หากแต่เป็นชุมชนแบบใหม่ที่อาจเรียกว่า “ชุมชนโดยเจตนา” ซึ่งหมายถึงผู้คนจำนวนหนึ่งที่อาจอยู่ในพื้นที่เดียวกันหรือต่างพื้นที่มารวมกลุ่มกันภายใต้เจตนาที่จะดำเนินกิจกรรมหรือภารกิจอย่างใดอย่างหนึ่งร่วมกัน มีความสัมพันธ์กันในระยะเวลาที่ต่อเนื่อง ดังนั้นการพิจารณาศึกษาถึงระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนจึงเป็นสิ่งที่สำคัญในการพัฒนา

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 บัญญัติไว้ว่าอำนาจอธิปไตยเป็นของปวงชนชาวไทย พระมหากษัตริย์ผู้ทรงเป็นประมุขทรงใช้อำนาจนั้นทางรัฐสภา คณะรัฐมนตรี และศาล ตามบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญนี้ เพราะฉะนั้นรัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบันจึงเป็นฉบับที่ใช้ประชาชนมีส่วนร่วมด้วย ซึ่งรัฐธรรมนูญได้กำหนดส่วนร่วมทั้งหมดของประชาชนไว้หลายบท (กรมสามัญศึกษา 2542 : 14) ซึ่งสรุปได้ดังนี้ (1) การมีส่วนร่วมในการ

รับรู้ข้อมูลข่าวสาร (2) การมีส่วนร่วมในการคิด (3) การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (4) การมีส่วนร่วมในการลงมือปฏิบัติ และ (5) การมีส่วนร่วมในการตรวจสอบ

ณรงค์ มหรรณพ และคูสิด เวชกิจ (2534 : 28) ได้กล่าวถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนต่อองค์กรประชาชนในท้องถิ่น 7 ระดับ จากน้อยไปหามาก ดังนี้

ระดับที่ 1 ไม่มีส่วนร่วมเลย ประชาชนเข้ามาร่วมโครงการเพราะถูกบังคับ

ระดับที่ 2 มีส่วนร่วมน้อยมาก ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมโดยการถูกล่อใจด้วยผลประโยชน์บางอย่าง

ระดับที่ 3 มีส่วนร่วมน้อย ประชาชนจะถูกชักชวนให้ความร่วมมือเพราะการโฆษณาการประชาสัมพันธ์ในรูปแบบต่าง ๆ ซึ่งพยายามชี้ให้เห็นถึงความดีของโครงการให้ประชาชนหลงเชื่อจนให้ความร่วมมือ

ระดับที่ 4 มีส่วนร่วมปานกลาง ประชาชนจะถูกเรียกประชุมแล้วสอบถาม หรือ สัมภาษณ์ว่ามีปัญหาความต้องการอะไร ทางราชการจะเป็นผู้หาทางแก้ไขและวางแผนการปฏิบัติให้

ระดับที่ 5 มีส่วนร่วมค่อนข้างสูง ประชาชนเริ่มเข้าไปมีส่วนร่วมในการเสนอความคิดเห็นเกี่ยวกับการวางแผนและการดำเนินงานบ้าง แต่การตัดสินใจยังเป็นส่วนของราชการ

ระดับที่ 6 มีส่วนร่วมสูง ประชาชนมีโอกาสในการให้คำปรึกษาหารืออย่างใกล้ชิดมีโอกาสในการตัดสินใจปัญหา และหาทางแก้ไขด้วยตนเอง จนกระทั่งมีสิทธิ์เสนอโครงการและเข้าร่วมปฏิบัติด้วย

ระดับที่ 7 มีส่วนร่วมในอุดมคติ ประชาชนจะเป็นหลักสำคัญของการตัดสินใจในทุกเรื่อง ตั้งแต่การวางแผน การปฏิบัติงาน และการประเมินโครงการ

สรุปได้ว่า ระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนระดับต่าง ๆ ดังนี้ ระดับ 1-3 เริ่มจากไม่มีส่วนร่วมเลย จนถึงมีส่วนร่วมเล็กน้อย ระดับ 4-6 มีส่วนร่วมปานกลาง จนถึงระดับสูง และระดับ 7 เป็นการมีส่วนร่วมในอุดมคติ ถ้าประชาชนในท้องถิ่นมีส่วนร่วมกับองค์กรประชาชน จนถึงระดับนี้ การดำเนินงานส่งเสริมย่อมจะบรรลุวัตถุประสงค์ได้โดยง่าย

ในการวิจัยครั้งนี้ได้กำหนดระดับการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการจัดการน้ำในเขตชลประทาน อ่างเก็บน้ำห้วยลิงโจน โครงการชลประทานยโสธร ออกเป็น 5 ระดับ โดยจำแนกดังนี้ (1) มีส่วนร่วมน้อยที่สุด (2) มีส่วนร่วมน้อย (3) มีส่วนร่วมปานกลาง (4) มีส่วนร่วมมาก และ (5) มีส่วนร่วมมากที่สุด

1.3 ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วมของประชาชนในกิจกรรมที่กำหนด จะมากหรือน้อยขึ้นกับปัจจัยหลายประการ ได้มีผู้ศึกษาและเสนอแนะปัจจัยที่มีความสัมพันธ์ต่อการมีส่วนร่วม ดังนี้

ชูเกียรติ ภัยลี (2536 : 19) ได้เสนอปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วม 3 ปัจจัย คือ

1) ปัจจัยส่วนบุคคล ได้แก่ ลักษณะส่วนบุคคล เช่น เพศ อายุ การศึกษา เป็นต้น

2) ปัจจัยทางสังคมและเศรษฐกิจ ได้แก่ รายได้ สถานภาพ ระยะเวลาในการดำรงตำแหน่ง เป็นต้น

3) ปัจจัยทางด้านการติดต่อสื่อสาร ได้แก่ การติดต่อรับฟังข่าวสารต่างๆ

สมใจ เข้มเจริญ (2531 : 15) ได้กล่าวถึง ปัจจัยทางวัฒนธรรมที่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วม ได้แก่ ลักษณะส่วนบุคคลต่างๆ คือ อายุ เพศ สถานภาพทางสังคม อาชีพ การศึกษา ถิ่นที่อยู่อาศัย ระยะเวลาที่อยู่ในท้องถิ่น และปัจจัยอื่นๆ เช่น การอาศัยในเมืองหรือชนบท ค่านิยม และทัศนนิยม

Reeder (1974: 39 – 53) ได้สรุปปัจจัยต่างๆ ที่มีผลต่อการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนไว้ 11 ประการ ดังนี้

1) การปฏิบัติตนให้คล้อยตามความเชื่อพื้นฐาน กล่าวคือ บุคคลและกลุ่มบุคคลดูเหมือนจะเลือกแบบ วิธีการปฏิบัติ ซึ่งสอดคล้องและคล้ายคลึงกับความเชื่อพื้นฐานของตนเอง

2) มาตรฐานคุณค่า บุคคลและกลุ่มบุคคลดูเหมือนจะปฏิบัติในลักษณะที่สอดคล้องกับมาตรฐานคุณค่าของตนเอง

3) เป้าหมาย บุคคลและกลุ่มบุคคลดูเหมือนจะส่งเสริม ปกป้อง และรักษาเป้าหมายของตนเอง

4) ประสบการณ์ที่ผิดปกติธรรมดา พฤติกรรมของบุคคลหรือกลุ่มบุคคล บางครั้งมีรากฐานมาจากประสบการณ์ที่ผิดปกติธรรมดา

5) ความคาดหวัง บุคคลและกลุ่มบุคคลจะประพฤติดตามแบบที่ตนคาดหวังว่า จะต้องประพฤติในสถานการณ์นั้น ทั้งยังชอบปฏิบัติต่อผู้อื่นในลักษณะที่ตนคาดหวังจากผู้อื่นด้วย

6) การมองแต่ตัวเอง บุคคลและกลุ่มบุคคลมักจะทำสิ่งต่าง ๆ ซึ่งคิดว่าตัวเองควรต้องกระทำเช่นนั้น

7) การบีบบังคับ บุคคลและกลุ่มบุคคลมักจะทำสิ่งต่างๆ ด้วยความรู้สึกว่าตนถูกบีบบังคับให้ทำ

8) นิสัยและประเพณี บุคคลและกลุ่มบุคคลมักจะทำสิ่งต่างๆ ซึ่งเรานิสัยชอบกระทำเมื่ออยู่ในสถานการณ์นั้น ๆ

9) โอกาส บุคคลและกลุ่มบุคคลมักจะเข้ามามีส่วนร่วมในรูปแบบการปฏิบัติของสังคมโดยเฉพาะในทางที่เกี่ยวข้องกับจำนวนและชนิดของโอกาส ซึ่งโครงสร้างของสังคมเอื้ออำนวยให้เข้ามามีส่วนร่วมในการกระทำเช่นนั้นเท่าที่พวกเขาได้รับรู้มา

10) ความสามารถ บุคคลและกลุ่มบุคคลมักจะเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมบางอย่างที่คนเห็นว่าสามารถทำในสิ่งที่ต้องการให้เขาทำในสถานการณ์เช่นนั้น

11) การสนับสนุน บุคคลและกลุ่มบุคคลมักจะเริ่มปฏิบัติเมื่อเขาารู้สึกว่าเขาได้รับการสนับสนุนที่ดี เพื่อให้กระทำการเช่นนั้น

นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์ (2531 : 20) กล่าวถึงปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมดังนี้ คือ

1) ความศรัทธาที่มีต่อความเชื่อถือนุบุคคลและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ทำให้ชุมชนมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ เช่น การลงแขก การบำเพ็ญประโยชน์ การสร้างโบสถ์ วิหาร

2) ความเกรงใจที่มีต่อบุคคลที่เคารพนับถือหรือมีเกียรติยศ ตำแหน่ง ทำให้เกิดความเกรงใจที่จะกระทำ เช่น ผู้ใหญ่ออกปากขอแรงผู้อื่นก็ช่วย

3) อำนาจบังคับที่เกิดจากคนที่มีความเหนือกว่า ทำให้เกิดการบีบบังคับให้มีส่วนร่วมในการกระทำต่าง ๆ เช่น บิบบังคับให้ทำงานเยี่ยงทาส

ปรียากร วงศ์อนุตรโรจน์ (2535 : 145 – 153) กล่าวว่า ปัจจัยหรือองค์ประกอบที่ใช้เป็นเครื่องมือชี้ปัญหาที่เกี่ยวกับการทำงานมี 3 ประการ คือ

1) ปัจจัยด้านบุคคล (*personal factors*) หมายถึง คุณลักษณะส่วนตัวของบุคคลที่เกี่ยวข้องกับงาน ได้แก่ ประสบการณ์ในการทำงาน เพศ จำนวนสมาชิกในความรับผิดชอบ อายุ เวลาในการทำงาน การศึกษา เงินเดือน ความสนใจ เป็นต้น

2) ปัจจัยด้านงาน (*factors in the job*) ได้แก่ ลักษณะงาน ทักษะในการทำงาน ฐานะทางวิชาชีพ ขนาดของหน่วยงาน ความห่างไกลของบ้านและที่ทำงาน สภาพทางภูมิศาสตร์ เป็นต้น

3) ปัจจัยด้านการจัดการ (*factors controllable by management*) ได้แก่ ความมั่นคงในงาน ผลประโยชน์ โอกาสก้าวหน้า อำนาจ ตำแหน่งหน้าที่ สภาพการทำงาน เพื่อนร่วมงาน ความรับผิดชอบ การสื่อสารกับผู้บังคับบัญชา ความศรัทธาในตัวผู้บริหาร การนิเทศงาน เป็นต้น

จากแนวความคิดที่เกี่ยวกับปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วม ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ผู้วิจัยได้แบ่งปัจจัยในการวิจัยครั้งนี้ ดังนี้

1) ปัจจัยพื้นฐานส่วนบุคคล ประกอบด้วย เพศ อายุ และระดับการศึกษา

2) ปัจจัยทางเศรษฐกิจ ประกอบด้วย ขนาดพื้นที่ทำการเกษตร จำนวนแรงงานภายในครัวเรือน และรายได้ของครัวเรือน

3) ปัจจัยทางสังคม ประกอบด้วย สถานภาพภายในกลุ่มผู้ใช้น้ำ ระยะเวลาในการเป็นสมาชิกกลุ่มผู้ใช้น้ำ การเป็นสมาชิกกลุ่มอื่น การรับข้อมูลข่าวสาร การเข้าร่วมประชุม

ฝึกอบรม สัมมนา และดูงาน ประโยชน์ที่ได้รับจากการจัดการน้ำชลประทาน และความรู้เกี่ยวกับการบริหารจัดการน้ำและบำรุงรักษา

2. หลักการชลประทาน

2.1 ความหมาย และความจำเป็นต่อการชลประทาน

อภิชาติ อนุกุลอำไพ และคนอื่น ๆ (2524 : 1) ได้ให้คำนิยามเกี่ยวกับ การชลประทาน หมายถึง การให้น้ำแก่พืชโดยการเพิ่มความชื้นให้แก่ดินเพื่อให้ดินนั้นมีความชุ่มชื้นพอเหมาะแก่การเจริญเติบโตของพืช และรวมรวมถึงการจัดหาน้ำและการส่งน้ำด้วย ซึ่งเรื่องนี้ทาง วิทยา ศิริณานนท์ (2527: 180) กล่าวว่า การชลประทาน หมายถึง กิจกรรมที่กรมชลประทานจัดทำขึ้น เพื่อได้มาซึ่งน้ำหรือเพื่อเก็บกัก รักษา ควบคุม การส่งน้ำ ระบายน้ำ หรือแบ่งน้ำเพื่อเกษตรกรรม การพลังงานหรือสาธารณูปโภค การป้องกันความเสียหายอันเกิดจากน้ำ รวมถึงการคมนาคมทางน้ำ ซึ่งอยู่ในเขตชลประทานด้วย ในเรื่องนี้ มนตรี คำชู (2527 : 1 - 2) ได้กล่าวถึงความจำเป็นต่อการชลประทานไว้ว่า ถ้าหากไม่มีการชลประทานแล้ว ชาวไร่ ชาวนา จะไม่สามารถปลูกพืชนอกฤดูฝนได้ และการชลประทานยังสามารถเพิ่มผลผลิตให้สูงขึ้นด้วย และช่วยในด้านอื่น ๆ เช่น เป็นหลักประกันได้ว่าพืชจะมีน้ำพอเพียงกับความต้องการ การชลประทานช่วยเพิ่มจำนวนต้นพืชต่อไร่ได้มากขึ้น การชลประทานช่วยให้การใช้น้ำได้อย่างมีประสิทธิภาพ สามารถปลูกพืชชนิดใหม่ที่ได้รับการปรับปรุง เพื่อให้คุณภาพของผลผลิตดีขึ้น ทำให้สามารถปลูกพืชให้ผลกำไรตอบแทนสูง ทำให้พื้นที่เพาะปลูก เช่น การตกกล้า การปักดำ และการเก็บเกี่ยวให้เสร็จตามแผนการผลิตและความต้องการของตลาด สามารถปลูกพืชหมุนเวียนกันได้ทุกฤดูกาลหรือตลอดทั้งปี และขยายพื้นที่เพาะปลูกให้ได้ประโยชน์มากขึ้น ช่วยควบคุมป้องกันวัชพืชขึ้นในนาข้าว และช่วยถ่วงความเค็มของดินอีกทางหนึ่ง

จากความหมายและความจำเป็นต่อการชลประทานดังกล่าว พอสรุปได้ว่า การชลประทาน คือ กิจกรรมที่กรมชลประทาน หน่วยงานอื่นๆ เอกชน หรือประชาชนจัดทำขึ้นเพื่อให้ได้มาซึ่งน้ำ มีการควบคุม เก็บกัก ส่งน้ำเพื่อการเกษตรกรรม การระบายน้ำ และการป้องกันความเสียหายอันเกิดจากน้ำให้กับผู้ใช้น้ำทุกประเภท อย่างทั่วถึง เป็นธรรม และยั่งยืน และถ้าหากไม่มีการชลประทานแล้ว เกษตรกรจะไม่สามารถปลูกพืชหมุนเวียนกันได้ทุกฤดูกาลหรือตลอดทั้งปี

2.2 ความหมายของการจัดการน้ำ และการใช้น้ำชลประทาน

การจัดการน้ำชลประทาน หมายถึงการบริหารทรัพยากรน้ำชลประทานที่มีให้เกิดประโยชน์สูงสุดตามเป้าหมายที่ได้ศึกษาและกำหนดไว้ และทำให้การบริหารโครงการนั้นเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ การจัดการน้ำในโครงการ ฯ แบ่งได้ตามลักษณะการจัดการได้ 3 ระดับ คือ

2.2.1 การจัดการแหล่งน้ำของโครงการ ได้แก่ ปริมาณน้ำต้นทุนของโครงการที่มี เช่น เขื่อนเก็บกักน้ำ หรืออ่างเก็บน้ำ หรือน้ำใต้ดิน ซึ่งต้องมีการควบคุมการใช้ โดยการเปิดหรือเก็บรักษา และปิดตามวัตถุประสงค์ของการจัดการโครงการ

2.2.2 การจัดการน้ำในระบบส่งน้ำโครงการ ได้แก่ การส่งน้ำเข้าไปในระบบชลประทานตามจำนวนและเวลาที่ได้กำหนดไว้ในคลองสายใหญ่ และสายซอย เป็นต้น

2.2.3 การจัดการน้ำในระบบส่งน้ำในไร่นา ได้แก่ การส่งน้ำในคูน้ำ หรือระบบส่งน้ำในไร่นาให้มีปริมาณน้ำที่พอเพียงและแพร่กระจายไปสู่แปลงเพาะปลูกโดยทั่วถึง

การจัดการน้ำในโครงการทั้ง 3 ระดับ มีความสัมพันธ์กันอย่างยิ่ง เนื่องจากเป็นระบบต่อเนื่องกันและจะต้องดำเนินการให้สอดคล้องกันตลอดเวลา มิฉะนั้นจะเกิดปัญหาในการบริหารงานส่งน้ำและบำรุงรักษาในโครงการนั้นได้ ส่วนหน้าที่และความรับผิดชอบแบ่งได้ คือ การจัดการงานส่งน้ำและบำรุงรักษาระดับแหล่งน้ำและระบบส่งน้ำโครงการ เจ้าหน้าที่โครงการเป็นผู้ดูแลรับผิดชอบทั้งการบริหารและงบประมาณ ในระดับไร่นาซึ่งจะเป็นระบบที่ไม่มีความยุ่งยากซับซ้อนไม่ต้องการเทคนิคสูง เกษตรกรผู้ใช้น้ำสามารถปฏิบัติได้จึงให้อยู่ในความดูแลรับผิดชอบของเกษตรกรผู้ใช้น้ำทั้งการส่งน้ำและบำรุงรักษา (เมธา 2546 : 90)

การใช้น้ำชลประทาน หมายถึง การที่สมาชิกกลุ่มผู้ใช้น้ำชลประทานนำน้ำไปใช้ประกอบกิจกรรมในด้านต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการใช้บริโภค ใช้อาบ ใช้ซักผ้า ใช้เลี้ยงสัตว์ ใช้เพื่อการปลูกพืช ทำนา หรือใช้เพื่อการอื่น ๆ ซึ่งการใช้น้ำแต่ละประเภทขึ้นอยู่กับความต้องการและวิธีการใช้น้ำ จะใช้อย่างไรให้มีประสิทธิภาพ ถูกวิธีและประหยัด การใช้น้ำชลประทานจะมีคลองส่งน้ำ คูส่งน้ำ อาคารชลประทานที่โครงการชลประทานจัดสร้างขึ้นมา เพื่อสะดวกต่อการให้สมาชิก ฯ นำน้ำไปใช้ในการเกษตร ทำไร่ ทำนาปลูกข้าวในเขตชลประทาน ซึ่งการบริหารการใช้น้ำชลประทาน ได้แบ่งออกเป็น 5 ด้าน คือ ด้านการบริหารการใช้น้ำชลประทาน ด้านการใช้น้ำชลประทานในคูส่งน้ำ ด้านการบำรุงรักษาระบบชลประทาน ด้านการมีส่วนร่วมการใช้น้ำ ฯ และด้านความรู้และแหล่งความรู้เกี่ยวกับการใช้น้ำชลประทาน (กรมชลประทาน 2544 : 5 - 8)

2.3 หลักการจัดการน้ำชลประทาน

ความสำเร็จของกรมชลประทานในการพัฒนาแหล่งน้ำด้วยการก่อสร้างโครงการชลประทานขนาดใหญ่และขนาดกลางนั้น คือ การบริหารจัดการน้ำเพื่อตอบสนองความต้องการใช้น้ำ

เพื่อการเกษตร การอุปโภคบริโภค การอุตสาหกรรม การคมนาคม การบรรเทาอุทกภัย การรักษาคุณภาพน้ำอย่างเหมาะสมทั้งในช่วงฤดูฝนและแล้ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเพื่อการเกษตรกรรม ซึ่งเป็นเป้าหมายหลักของการชลประทาน ปัจจัยสำคัญที่มีผลต่อความสำเร็จของการจัดการน้ำในโครงการชลประทานประกอบด้วย แหล่งน้ำต้นทุน ระบบชลประทานที่ดี และความร่วมมืออย่างใกล้ชิดระหว่างเกษตรกรผู้ใช้น้ำกับเจ้าหน้าที่ชลประทาน สิ่งที่จะต้องศึกษาและพิจารณาในการจัดการน้ำระดับโครงการสำหรับวัตถุประสงค์เพื่อการชลประทาน คือ (1) รูปแบบการปลูกพืชของเกษตรกร (2) การใช้น้ำของพืช (3) น้ำต้นทุน (4) จิตความสามารถของระบบส่งน้ำ และสภาพในปัจจุบัน (5) ประสิทธิภาพในการส่งน้ำและใช้น้ำ (6) กลุ่มเกษตรกร (7) การวางแผนการส่งน้ำ (8) การจัดส่งน้ำ และ (9) การซ่อมแซมและบำรุงรักษา

หลักการจัดการทั่วไปสามารถนำมาประยุกต์ใช้กับการจัดการน้ำได้โดยการปรับให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์หลักของการจัดการน้ำ ซึ่งมุ่งเน้นที่จะกระจายน้ำอย่างทั่วถึงยุติธรรม เป็นที่เชื่อถือได้ เสียค่าใช้จ่ายต่ำ เกิดปัญหาน้อย และการใช้น้ำมีประสิทธิภาพสูง หลักการจัดการน้ำควรประกอบด้วยองค์ประกอบ 3 ประการ คือ การวางแผนการส่งน้ำหรือวางแผนการจัดสรรน้ำ การควบคุมการส่งน้ำ และการติดตามประเมินผลการส่งน้ำจริงในสนาม

2.4 บทบาทหน้าที่ขององค์กรในการจัดการชลประทาน

ไกรสร วีระโสภณ และคนอื่น ๆ (2544 : 110 - 113) กล่าวว่า โครงการส่งน้ำและบำรุงรักษามีหน้าที่รับผิดชอบงานด้านการวางแผน ควบคุม ดูแล และดำเนินการส่งน้ำและบำรุงรักษาในเขตพื้นที่โครงการ มีอาคารชลประทานขนาดใหญ่ อาคารชลประทานขนาดกลาง อาคารชลประทานขนาดเล็ก คลองส่งน้ำ คลองระบายน้ำ การควบคุมการจัดสรรน้ำ การปรับปรุงซ่อมแซมระบบการส่งน้ำและระบายน้ำให้สามารถส่งน้ำแก่พื้นที่เพาะปลูกในเขตโครงการได้อย่างทั่วถึงและมีประสิทธิภาพ รวมทั้งรวบรวมสถิติข้อมูลเกี่ยวกับน้ำท่า น้ำฝน คุณภาพของน้ำ ลักษณะดินและการเพาะปลูกพืชต่าง ๆ ควบคุมและบริหารทั่วไป ด้านธุรการ ด้านการเงิน ด้านพัสดุ ให้คำปรึกษาและร่วมมือกับส่วนราชการที่เกี่ยวข้องในการวางแผนการส่งน้ำให้พื้นที่เพาะปลูก แก้ไขปัญหาข้อขัดแย้งเรื่องการใช้น้ำ ให้คำแนะนำและเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับการส่งน้ำ การซ่อมบำรุงรักษาอาคารชลประทานอย่างถูกวิธี รวมทั้งงานบริหารองค์กรกลุ่มผู้ใช้น้ำด้วย

กรมชลประทานได้กำหนดหน้าที่ผู้รับผิดชอบและบทบาทของเจ้าหน้าที่ในพื้นที่ส่งน้ำของโครงการชลประทาน เพื่อทำหน้าที่ปฏิบัติการส่งน้ำและบำรุงรักษาระบบชลประทานในส่วนรับผิดชอบที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับสมาชิกผู้ใช้น้ำ การจัดการน้ำชลประทานจะเน้นเกษตรกรมีส่วนร่วมเป็นหลัก เพื่อจุดประสงค์ให้เกิดความยั่งยืนในงานชลประทาน โดยกรมชลประทานและองค์กรผู้ใช้น้ำชลประทานจะมีบทบาทหน้าที่ดังนี้

2.4.1 บทบาทหน้าที่ของกรมชลประทาน ในพื้นที่ส่งน้ำของโครงการชลประทาน จะมีเจ้าหน้าที่ชลประทาน ทำหน้าที่ปฏิบัติการส่งน้ำและบำรุงรักษาระบบชลประทานในส่วนที่ กรมชลประทานรับผิดชอบที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับเกษตรกร คือ (1) ผู้อำนวยการโครงการส่ง น้ำและบำรุงรักษา หรือผู้อำนวยการโครงการชลประทานในจังหวัดเป็นหัวหน้า (2) หัวหน้า ฝ่ายวิศวกรรม หัวหน้าฝ่ายจัดสรรน้ำและปรับปรุงระบบชลประทาน (3) หัวหน้าฝ่ายส่งน้ำและ บำรุงรักษา (4) พนักงานส่งน้ำ (5) พนักงานรักษาคลอง (6) ผู้รักษาอาคารชลประทาน โดย โครงการชลประทานจะมีบทบาทหน้าที่ ดังนี้

- 1) จัดหาแหล่งน้ำ ก่อสร้างคลองส่งน้ำ คลองระบายน้ำ และอาคาร

ชลประทานต่าง ๆ

- 2) จัดการน้ำจากแหล่งน้ำ ควบคุมการส่งน้ำในคลองสายใหญ่และคลองซอย

- 3) ดูแลบำรุงรักษาแหล่งน้ำ คลองส่งน้ำสายใหญ่ คลองระบาย อาคาร

ชลประทานในคลองสายใหญ่ และในคลองซอย

- 4) เป็นที่ปรึกษาให้คำแนะนำแก่ผู้ใช้น้ำชลประทาน ด้านการใช้น้ำและการ

ดูแลบำรุงรักษาระบบชลประทาน

กรมชลประทานมีเทคนิคแนวทางการบริหารการใช้น้ำชลประทานในการนำไป ปฏิบัติ เช่น การจัดทำแผนงาน การจัดทำกฎระเบียบ การติดต่อประสานงาน และด้านการบริหาร การใช้น้ำให้ถูกวิธี โดยมีวิธีปฏิบัติดังนี้

- 1) ก่อนถึงฤดูการส่งน้ำ หัวหน้าผู้ส่งน้ำ หรือหัวหน้ากลุ่มประชุมผู้ใช้น้ำเพื่อ วางแผนการปลูกพืชที่ต้องใช้น้ำให้เหมาะสมกับปริมาณน้ำต้นทุนที่มีอยู่ กำหนดจำนวนพื้นที่ปลูก พืชแต่ละชนิด รวบรวมความต้องการการใช้น้ำต่อคณะกรรมการขององค์กรผู้ใช้น้ำและเจ้าหน้าที่ ชลประทาน เมื่อเจ้าหน้าที่ชลประทานและคณะกรรมการรับทราบและวางแผนการส่งน้ำให้แล้ว หัวหน้าผู้ส่งน้ำทุกสายจะต้องนัดประชุมสมาชิกฯ เพื่อทำความเข้าใจความตกลงแบ่งปันน้ำและการดูแลบำรุง รักษาคุน้ำ ถ้าที่ทำการเกษตรเป็นที่นาผู้ใช้น้ำต้องจัดทำคันนาและแบ่งแปลงย่อยเพื่อเก็บกักน้ำไว้ใช้ ในแปลงเพาะปลูกด้วย

- 2) ระหว่างฤดูการส่งน้ำ สมาชิกฯ ต้องปฏิบัติตามกฎระเบียบและกติกาการ ใช้น้ำตามรอบเวรที่ตกลงกันไว้ หัวหน้าผู้ส่งน้ำต้องพบกับพนักงานส่งน้ำทุกสัปดาห์ เพื่อรายงาน สภาพน้ำ ความก้าวหน้าการปลูกพืชก่อนหยุดส่งน้ำประจำฤดู และต้องสำรวจพื้นที่รับผิดชอบเพื่อ นำข้อมูลไปร่วมประชุมกับเจ้าหน้าที่ชลประทานเพื่อกำหนดวันหยุดส่งน้ำ เมื่อทราบวันแล้วต้อง แจ้งสมาชิกผู้ใช้น้ำให้ทราบทั่วกัน

3) สิ้นสุดฤดูกาลส่งน้ำ หัวหน้าผู้ส่งน้ำสอบถามความคิดเห็นกับสมาชิกกลุ่มผู้ใช้น้ำเพื่อทราบถึงปัญหาการใช้น้ำที่ผ่านมา และนำเสนอในที่ประชุมคณะกรรมการองค์การผู้ใช้น้ำฯ เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดปัญหาในฤดูกาลส่งน้ำครั้งต่อไป

2.4.2 บทบาทขององค์กรผู้ใช้น้ำชลประทาน กรมชลประทาน (2548 : 43 - 46) ได้ให้นิยามขององค์กรผู้ใช้น้ำชลประทาน หมายถึง กลุ่มผู้ใช้น้ำชลประทาน (กลุ่มพื้นฐาน) กลุ่มบริหารการใช้น้ำชลประทาน กลุ่มเกษตรกรผู้ใช้น้ำชลประทาน สมาคมผู้ใช้น้ำชลประทาน และสหกรณ์ผู้ใช้น้ำชลประทาน ที่เกิดขึ้นจากการที่เกษตรกรผู้ใช้น้ำในเขตรับน้ำชลประทานได้รวมตัวกันจัดตั้งขึ้นเป็นองค์กรผู้ใช้น้ำชลประทาน โดยมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อการจัดการน้ำและบำรุงรักษาระบบชลประทาน องค์กรผู้ใช้น้ำชลประทานแบ่งตามสถานภาพด้านกฎหมายออกเป็น 2 ประเภท คือ

1) ประเภทไม่นิติบุคคล ได้แก่

(1) กลุ่มผู้ใช้น้ำชลประทาน (กลุ่มพื้นฐาน) (Water Users Group: WUG) มีขอบเขตพื้นที่องค์กรผู้ใช้น้ำ ๑ ครอบคลุมพื้นที่แฉ่งส่งน้ำ 1 แฉ่ง หรือคูน้ำ 1 สาย โครงสร้างองค์กร ๑ ประกอบด้วยหัวหน้ากลุ่ม 1 คน (อาจมีผู้ช่วยตามความจำเป็น) และสมาชิกผู้ใช้น้ำ พื้นที่หนึ่งกลุ่มผู้ใช้น้ำ ๑ ไม่ควรมากเกิน 1,000 ไร่

(2) กลุ่มบริหารการใช้น้ำชลประทาน (Integrated Water Users Group: IWUG) มีขอบเขตพื้นที่องค์กรผู้ใช้น้ำ ๑ ครอบคลุมพื้นที่คลองส่งน้ำสายใหญ่หรือคลองซอยหรือคลองแยกซอยหรือโชนส่งน้ำ 1 โชน หรืออาจครอบคลุมพื้นที่ทั้งโครงการชลประทาน แต่มากที่สุดไม่ควรเกิน 20,000 ไร่ ต่อหนึ่งองค์กรผู้ใช้น้ำชลประทาน โครงสร้างกลุ่มบริหารใช้น้ำชลประทาน ประกอบด้วยกลุ่มพื้นฐานหลายกลุ่มที่ใช้น้ำจากแหล่งน้ำหรือคลองสายเดียวกัน มีการบริหารในรูปคณะกรรมการที่เลือกมาจากสมาชิกผู้ใช้น้ำ เพื่อจัดการน้ำจากแหล่งน้ำหรือคลองส่งน้ำสายใหญ่หรือคลองซอยหรือคลองแยกซอย หรือโชนส่งน้ำรวมทั้งในระดับคูน้ำ

2) ประเภทเป็นนิติบุคคล ได้แก่

(1) กลุ่มเกษตรกรผู้ใช้น้ำชลประทาน (Farmer Group : FG) จัดทะเบียนจัดตั้งเป็นกลุ่มเกษตรกรไว้กับนายทะเบียนกลุ่มเกษตรกรประจำจังหวัดในท้องที่ที่จะจัดตั้งตามแบบที่นายทะเบียนสหกรณ์กำหนด โดยอาศัยพระราชกฤษฎีกาว่าด้วยกลุ่มเกษตรกร พ.ศ. 2547

มีวัตถุประสงค์หลักเพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกันในการประกอบอาชีพเกษตรกรรมได้แก่ การทำนา ทำไร่ ทำสวน ประมง และเลี้ยงสัตว์ เป็นต้น ซึ่งในการดำเนินการผลิต การค้า การบริการ และการดำเนินธุรกิจอื่น ๆ นั้น สามารถนำเงินกำไรสุทธิประจำปีที่เหลือจากการกันไว้เป็นทุนสำรองมา

แบ่งเป็นเงินปันผลตามหุ้นที่ชำระแล้ว หรือเป็นเงินเฉลี่ยคืนให้แก่สมาชิกตามส่วนธุรกิจที่สมาชิกได้ทำไว้กับกลุ่มเกษตรกรในระหว่างปี หรือเป็นเงินโบนัสแก่กรรมการ ผู้ตรวจสอบกิจการ และเจ้าหน้าที่ของกลุ่มเกษตรกรตามที่กำหนดในข้อบังคับ ฯลฯ

(2) สมาคมผู้ใช้น้ำชลประทาน (Water Users Association: WU)

จดทะเบียนจัดตั้งที่สมาคมผู้ใช้น้ำชลประทานไว้กับกระทรวงมหาดไทย ภายใต้ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ พ.ศ. 2535 บรรพ 1 ลักษณะ 2 หมวด 2 ส่วนที่ 2 ว่าด้วย “สมาคม” มาตรา 78 - 109 มีขอบเขตพื้นที่และโครงสร้างการบริหารองค์กร ฯ เช่นเดียวกับกลุ่มบริหารการใช้น้ำชลประทาน มีวัตถุประสงค์หลักเพื่อกระทำการใด ๆ อันมีลักษณะต่อเนื่องร่วมกัน (ซึ่งอาจจะเน้นการจัดการน้ำชลประทานเป็นสำคัญ) โดยมีใช้การหาผลกำไรหรือรายได้มาแบ่งปันกัน

(3) สหกรณ์ผู้ใช้น้ำชลประทาน (Water Users Co-operative :WUC)

จดทะเบียนจัดตั้งเป็นสหกรณ์ผู้ใช้น้ำชลประทานไว้กับกรมส่งเสริมสหกรณ์ โดยอาศัยพระราชบัญญัติสหกรณ์ พ.ศ. 2542 มีวัตถุประสงค์หลักเพื่อการจัดการน้ำชลประทาน การดำเนินธุรกิจสามารถนำผลกำไรแบ่งปันกันได้ ขอบเขตพื้นที่รับผิดชอบของสหกรณ์ผู้ใช้น้ำชลประทานครอบคลุมเช่นเดียวกับกลุ่มบริหารการใช้น้ำชลประทาน และมีโครงสร้างการบริหารองค์กร ฯ ในเรื่องการบริหารจัดการน้ำเช่นเดียวกับกลุ่มบริหารการใช้น้ำชลประทาน

องค์กรผู้ใช้น้ำชลประทานเป็นองค์กรของเกษตรกรผู้ใช้น้ำ ฯ มี

คณะกรรมการที่เลือกตั้งมาจากผู้ใช้น้ำ มีระเบียบข้อบังคับขององค์กร ขอบเขตพื้นที่ดูแลจะใช้ระบบส่งน้ำเป็นหลัก สมาชิกขององค์กรคือผู้ใช้น้ำจากระบบชลประทานสายเดียวกัน องค์กรผู้ใช้น้ำชลประทานมีบทบาทดังนี้

1) เป็นศูนย์รวมของเกษตรกรผู้ใช้น้ำในการประสานงานระหว่างผู้ใช้น้ำ องค์กรปกครองท้องถิ่น กรมชลประทาน และส่วนราชการอื่นๆ

2) ดำเนินการเพื่อให้สมาชิกผู้ใช้น้ำปฏิบัติตามระเบียบข้อบังคับของ องค์กรฯ

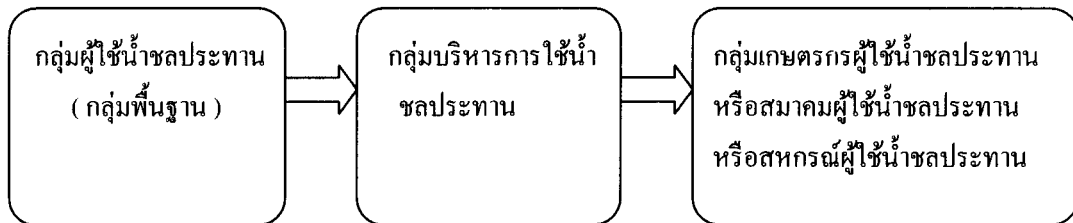
3) ดำเนินการควบคุมการส่งน้ำในคูน้ำ เพื่อให้มีการแบ่งปันน้ำแก่ผู้ใช้น้ำ ด้วยความเป็นธรรม

4) ดำเนินการเพื่อให้สมาชิก ฯ ดูแลบำรุงรักษาอาคารชลประทานในคูส่งน้ำ

5) ดำเนินการเพื่อแก้ไขปัญหาอันเกี่ยวข้องกับการประกอบอาชีพเกษตรกร

2.4.3 ลำดับการพัฒนาองค์กรผู้ใช้น้ำชลประทาน การพัฒนาองค์กรผู้ใช้น้ำควรมีลำดับขั้นตอนดังแสดงไว้ในภาพที่ 2.1 แต่บางครั้งอาจเริ่มต้นตั้งเป็นกลุ่มบริหารการใช้น้ำ

ชลประทานก็ได้ เช่น ในกรณีของโครงการชลประทานขนาดเล็ก อย่างไรก็ตามองค์กรผู้ใช้น้ำชลประทานควรเริ่มต้นจากไม่เป็นนิติบุคคลก่อน

ภาพที่ 2.1 ลำดับการพัฒนาองค์กรผู้ใช้น้ำชลประทาน

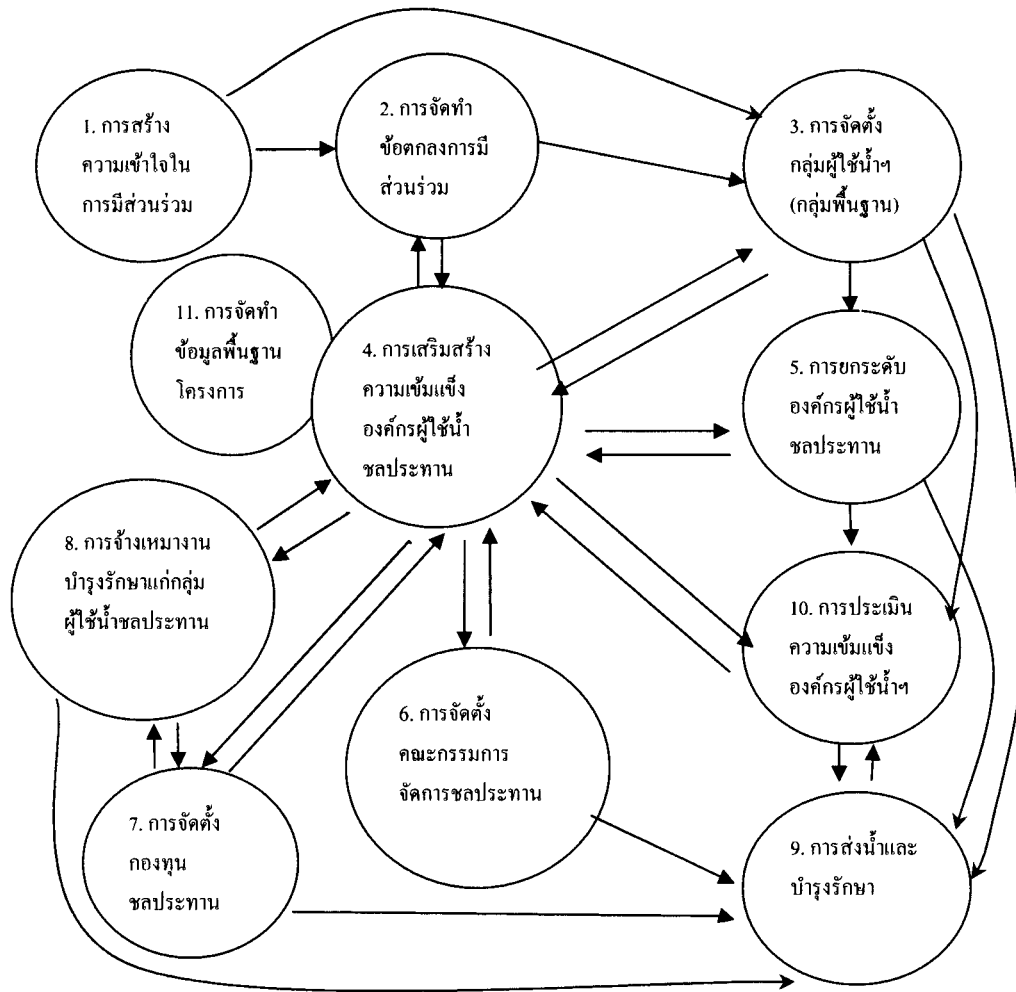
3. การบริหารจัดการชลประทานโดยเกษตรกรมีส่วนร่วม

การบริหารจัดการชลประทานโดยเกษตรกรมีส่วนร่วม (Participatory Irrigation Management : PIM) มีแนวทางดังนี้

3.1 การดำเนินงานการมีส่วนร่วมด้านการส่งน้ำและบำรุงรักษา

การบริหารจัดการชลประทานโดยเกษตรกรมีส่วนร่วมด้านการส่งน้ำและบำรุงรักษา หมายถึง การบริหารจัดการชลประทานทุกระดับของโครงการชลประทาน โดยให้เกษตรกรหรือผู้ใช้น้ำชลประทานเข้ามามีส่วนร่วมกับในการตัดสินใจบริหารจัดการและดำเนินงานกิจกรรมชลประทานด้านการส่งน้ำและบำรุงรักษา ตามที่ได้ตกลงเห็นชอบร่วมกันหรือได้กำหนดขึ้นโดยการดำเนินงานการมีส่วนร่วมด้านการส่งน้ำและบำรุงรักษา (กรมชลประทาน 2548 : 100 - 347) ได้จำแนกเป็น 11 กิจกรรม

การดำเนินงานทั้ง 11 กิจกรรมดังกล่าว จะดำเนินการครบทุกกิจกรรมหรือไม่ หรือจะเริ่มที่กิจกรรมไหนก่อน สามารถประยุกต์ให้เหมาะสมกับวัฒนธรรม สังคม สภาพภูมิประเทศของแต่ละพื้นที่ และความต้องการของเกษตรกรเป็นสำคัญ แต่ถือว่าเป็นภาระหน้าที่ของเจ้าหน้าที่ชลประทานที่จะต้องสร้างความเข้าใจให้กลุ่มผู้ใช้น้ำชลประทานตระหนักถึงผลประโยชน์ที่เกษตรกรจะได้รับจากการดำเนินงานแต่ละกิจกรรม และผลักดันการดำเนินงานให้ครบทั้ง 11 กิจกรรม เพื่อสร้างความยั่งยืนในการบริหารจัดการน้ำ ดังแสดงไว้ในภาพที่ 2.2

ภาพที่ 2.2 ความสัมพันธ์ของ 11 กิจกรรมการมีส่วนร่วมด้านการส่งน้ำและบำรุงรักษา

สำหรับการบริหารจัดการน้ำโดยให้เกษตรกรมีส่วนร่วมด้านส่งน้ำและบำรุงรักษา การดำเนินงานของ 11 กิจกรรม มีรายละเอียดดังนี้

3.1.1 การสร้างความเข้าใจการมีส่วนร่วมด้านการส่งน้ำและบำรุงรักษา ถือเป็นกิจกรรมแรกที่มีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องดำเนินการ แบ่งออกเป็น 2 กลุ่มเป้าหมาย ได้แก่

1) การสร้างความเข้าใจแก่เจ้าหน้าที่ชลประทาน มีเป้าหมายเพื่อให้เจ้าหน้าที่ชลประทานรับทราบ และเข้าใจนโยบายการมีส่วนร่วมของกรมชลประทานทั้ง 11 กิจกรรม ลักษณะการดำเนินกิจกรรมจะเน้นการฝึกอบรมให้เจ้าหน้าที่ที่ปฏิบัติงานตามโครงการชลประทานต่าง ๆ เช่น หัวหน้าฝ่ายส่งน้ำและบำรุงรักษา (ฝสบ.คบ. / ฝสป.คป.) พนักงานส่งน้ำ

2) การสร้างความเข้าใจแก่เกษตรกร องค์กรปกครองท้องถิ่น และเจ้าหน้าที่หน่วยงานอื่น ๆ มีวัตถุประสงค์เพื่อให้ทราบหลักการ เหตุผล ความจำเป็น แนวทาง ประโยชน์ที่ได้รับ และเป้าหมายการมีส่วนร่วมตามที่กำหนดไว้ ส่วนเจ้าหน้าที่ของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น กรมส่งเสริมการเกษตร กรมวิชาการเกษตร กรมประมง กรมปศุสัตว์ และธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ ต้องสร้างความเข้าใจให้ทราบความเปลี่ยนแปลงในการจัดการชลประทาน เพื่อบริหารการให้เกิดความร่วมมือกันในการปฏิบัติงานต่อไป

3.1.2 การจัดทำข้อตกลงการมีส่วนร่วม เมื่อเกษตรกรทราบหลักการ เหตุผล ความจำเป็น แนวทาง ประโยชน์ที่ได้รับจากการดำเนินงานตามกิจกรรมที่ 1 แล้ว ในกิจกรรมต่อไปจะมีการทำข้อตกลงการมีส่วนร่วมในการจัดการชลประทานของเกษตรกรเป็นข้อตกลงเบื้องต้น เพื่อแสดงเจตจำนงชัดเจนถึงการมีส่วนร่วมของเกษตรกรกับกรมชลประทาน บางครั้งในทางปฏิบัติการจัดทำข้อตกลง อาจจะทำหลังการจัดตั้งกลุ่มผู้ใช้น้ำแล้วก็ได้ เมื่อต้องการความร่วมมือ และเกษตรกรเห็นด้วยกับกรมชลประทานจึงจัดทำข้อตกลงไว้เป็นหลักฐาน

3.1.3 การจัดตั้งกลุ่มผู้ใช้น้ำชลประทาน (กลุ่มพื้นฐาน) เกษตรกรจะต้องมีส่วนร่วมในด้านการส่งน้ำและบำรุงรักษาในระดับคูส่งน้ำ และระดับคลองส่งน้ำ โดยผ่านองค์กรผู้ใช้น้ำชลประทานประเภทต่าง ๆ ดังนั้นการจัดตั้งกลุ่มพื้นฐานระดับคูส่งน้ำ / ท่อ เพื่อที่จะมอบให้เกษตรกรมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการน้ำในระดับคลองแยกซอย คลองซอย และคลองสายใหญ่ในลำดับต่อไป

3.1.4 การเสริมสร้างความเข้มแข็งองค์กรผู้ใช้น้ำชลประทาน นับว่าเป็นกิจกรรมที่สำคัญเป็นอย่างยิ่งของกระบวนการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการบริหารจัดการน้ำ ฯ ให้เกิดความยั่งยืน ซึ่งมีแนวทางในการดำเนินงาน ดังนี้

1) การฟื้นฟูกลุ่มผู้ใช้น้ำชลประทาน (กลุ่มพื้นฐาน)

(1) กรณีที่กลุ่มผู้ใช้น้ำชลประทานได้จัดตั้งโดยไม่มีทะเบียน ไม่มีข้อตกลง และไม่มีกิจกรรมการฟื้นฟูกลุ่มผู้ใช้น้ำ การฟื้นฟูกลุ่มผู้ใช้น้ำจะต้องดำเนินงานกิจกรรมต่าง ๆ เช่นเดียวกับการก่อตั้งกลุ่มใหม่

(2) กรณีที่กลุ่มผู้ใช้น้ำชลประทานได้จัดตั้งโดยมีทะเบียน และข้อตกลง กลุ่มผู้ใช้น้ำครบถ้วน แต่ไม่มีกิจกรรมต่าง ๆ การฟื้นฟูกลุ่มผู้ใช้น้ำจะเน้นกิจกรรมการประชาสัมพันธ์กลุ่มผู้ใช้น้ำ เพื่อทำความเข้าใจ สร้างความตระหนักในหน้าที่ และกระตุ้นให้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการชลประทาน การส่งน้ำและบำรุงรักษา ตามแนวทางการบริหารจัดการชลประทานโดยเกษตรกรมีส่วนร่วม

(3) กรณีกลุ่มผู้ใช้น้ำชลประทานได้จัดตั้งโดยไม่มีทะเบียน และไม่มีข้อตกลงกลุ่มผู้ใช้น้ำแต่มีกิจกรรมเข้มแข็ง การฟื้นฟูกลุ่มผู้ใช้น้ำจะเน้นการประชุมกลุ่ม เพื่อทบทวนการจัดทำข้อตกลงและทำทะเบียนกลุ่มให้เป็นทางการ อย่างไรก็ตามควรทำกิจกรรมประชาสัมพันธ์กลุ่มผู้ใช้น้ำ และกระตุ้นให้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการชลประทาน

2) การฝึกอบรม / สัมมนาผู้นำองค์กรผู้ใช้น้ำชลประทาน เน้นผลลัพธ์จะเกิดขึ้นหลังจากการฝึกอบรม มุ่งที่จะก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงด้านความรู้ ทักษะ และทักษะแก่ผู้รับการฝึกอบรมในกิจกรรมด้านชลประทาน ด้านเกษตร ด้านสังคม ด้านใดด้านหนึ่ง หรือหลายด้าน ขึ้นอยู่กับความเหมาะสมในการจัดแต่ละครั้ง

3) การจัดทัศนศึกษาดูงาน กลุ่มผู้ใช้น้ำชลประทานที่อยู่ระหว่างการพัฒนาเกษตรกรหรือสมาชิกกลุ่มผู้ใช้น้ำยังขาดความรู้ ขาดประสบการณ์ ขาดความมั่นใจในการดำเนินงานของกลุ่ม การนำเกษตรกรหรือผู้ใช้น้ำไปทัศนศึกษาดูงานกลุ่มผู้ใช้น้ำอื่นที่ประสบความสำเร็จ จะเปิดโอกาสให้เกษตรกรเกิดการเรียนรู้ และนำประสบการณ์มาพัฒนากลุ่มของตน

4) การจัดการประชุมโดยกระบวนการสร้างอนาคตร่วมกัน (Future Search Conference : FSC) เป็นรูปแบบการประชุมที่ใช้อนาคตที่เต็มไปด้วยความหวังร่วมกันของกลุ่มโดยใช้เป้าหมายในการทำงานแทนการใช้ปัญหาเป็นตัวตั้งในการทำงาน ช่วยให้เกิดเป้าหมายร่วมกันที่สมาชิกทุกคนยอมรับ และสร้างแนวทางการทำงานของกลุ่มที่ชัดเจน

5) การประชุมกลุ่มผู้ใช้น้ำชลประทานรายคู่ส่งน้ำ เพื่อชี้แจงข่าวสารต่าง ๆ ให้สมาชิกกลุ่ม และร่วมกำหนดแนวทางการแก้ปัญหา ถ้าสมาชิกทุกคนเข้าใจสามารถปฏิบัติได้ กลุ่มผู้ใช้น้ำจะพัฒนาขึ้นและกลุ่มจะเข้มแข็งในที่สุด

6) การประชุมผู้นำหรือคณะกรรมการกลุ่มบริหารการใช้น้ำชลประทาน การประชุมผู้นำหรือคณะกรรมการกลุ่มจะเป็นการถ่ายทอดความรู้ความเข้าใจ หาแนวทางการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นภายในกลุ่มผู้ใช้น้ำ และกลุ่มบริหารการใช้น้ำชลประทาน นอกจากนี้ยังมีการวางแผนกิจกรรม เพื่อพัฒนากลุ่มและติดตามความก้าวหน้าของกิจกรรมที่ได้ดำเนินการไปแล้วว่ามีผลดี ผลเสียอย่างไร การประชุมควรจัดประชุมทุกเดือน หลังจากนั้นจึงจัดประชุมสมาชิกทั้งหมด

3.1.5 การยกระดับองค์กรผู้ใช้น้ำชลประทาน กรมชลประทานจะดำเนินการเสริมสร้างความเข้มแข็งของกลุ่มผู้ใช้น้ำชลประทาน (กลุ่มพื้นฐาน) โดยการให้ความรู้ สร้างความเข้าใจอย่างต่อเนื่อง นำเกษตรกรทัศนศึกษาดูงานในพื้นที่ต่าง ๆ เมื่อเกษตรกรมีส่วนร่วมกับเจ้าหน้าที่ชลประทานในการตัดสินใจด้านการบริหารจัดการน้ำทุกระดับ และมีความพร้อมที่จะยกระดับของกลุ่มให้สูงขึ้น การยกระดับแบ่งออกเป็น 4 ลักษณะ คือ

- 1) กลุ่มผู้ใช้น้ำชลประทาน เป็นกลุ่มบริหารการใช้น้ำชลประทาน
- 2) กลุ่มบริหารการใช้น้ำชลประทาน เป็นกลุ่มเกษตรกรผู้ใช้น้ำชลประทาน
- 3) กลุ่มบริหารการใช้น้ำชลประทาน เป็นสมาคมผู้ใช้น้ำชลประทาน
- 4) กลุ่มบริหารการใช้น้ำชลประทาน เป็นสหกรณ์ผู้ใช้น้ำชลประทาน

3.1.6 การจัดตั้งคณะกรรมการจัดการชลประทาน โครงการชลประทานต่าง ๆ จำเป็นต้องปรับเปลี่ยนรูปแบบการบริหารจัดการชลประทานในด้านการส่งน้ำและบำรุงรักษาที่ดำเนินการโดยเจ้าหน้าที่ชลประทานฝ่ายเดียว เป็นการบริหารในรูปแบบคณะกรรมการโดยมีตัวแทนกลุ่มผู้ใช้น้ำร่วมอยู่ด้วย ซึ่งเรียกว่า คณะกรรมการจัดการชลประทาน (Joint Management Committee For Irrigation : JMC) เพื่อให้เกษตรกรได้มีส่วนร่วมในการบริหารจัดการส่งน้ำและบำรุงรักษา ตามความต้องการและผลประโยชน์ของเกษตรกรโดยตรง ทำให้เกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของนำไปสู่การมีส่วนร่วมในการจัดการชลประทานด้วยความสมัครใจ เต็มใจ และอย่างยั่งยืน คณะกรรมการควรมีตัวแทนองค์กรปกครองท้องถิ่น ตัวแทนหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น กรมส่งเสริมการเกษตร ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ ภาคเอกชนอื่นรวมอยู่ด้วย เพื่อให้สอดคล้องกับการกระจายอำนาจไปสู่ท้องถิ่นและเป็นการดำเนินการชลประทานแบบบูรณาการ

3.1.7 การจัดตั้งกองทุนชลประทาน องค์กรผู้ใช้น้ำไม่ว่าจะเป็นองค์กรในระดับใดต้องมีการดำเนินการบริหารกลุ่มผู้ใช้น้ำ ซึ่งค่าใช้จ่ายต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในระยะเริ่มต้นจะเป็นการเสียดสีของคณะกรรมการ แต่เมื่อกลุ่มมีความเข้มแข็งมากขึ้น เกษตรกรในกลุ่มมีรายได้ที่มั่นคงมากขึ้น กลุ่มเกษตรกรสามารถจัดตั้งกองทุนขึ้นได้ เรียกว่า “กองทุนชลประทาน” ซึ่งในบางครั้งจะเรียกชื่อกองทุนส่งน้ำและบำรุงรักษา หรือกองทุนเพื่อการซ่อมแซมและปรับปรุงระบบชลประทานซึ่งมีความหมายแตกต่างกันอยู่บ้าง

3.1.8 การจ้างเหมางานบำรุงรักษาแก่องค์กรผู้ใช้น้ำชลประทาน เมื่อองค์กรผู้ใช้น้ำชลประทานมีความเข้าใจเรื่องชลประทานและร่วมบำรุงรักษามาโดยตลอด การเสริมสร้างความเข้มแข็งแก่กลุ่มผู้ใช้น้ำอีกประการหนึ่งคือการจ้างเหมางานที่อยู่ในความรับผิดชอบของกรมชลประทานให้แก่กลุ่มผู้ใช้น้ำ เมื่อมีผลกำไรจะสามารถนำไปสมทบทุนกองทุนชลประทาน

3.1.9 การมีส่วนร่วมในการส่งน้ำและบำรุงรักษา เมื่อสมาชิกผู้ใช้น้ำ องค์กรผู้ใช้น้ำชลประทาน องค์กรปกครองท้องถิ่น และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง มีความเข้าใจมีความพร้อมในการร่วมกิจกรรมการส่งน้ำ บำรุงรักษา และกิจกรรมอื่นที่เกี่ยวข้อง ทั้งด้านการตัดสินใจในเรื่องการบริหารจัดการ และการดำเนินงานกิจกรรมต่าง ๆ ประเด็นสำคัญ ได้แก่ ความรับผิดชอบการดำเนินงานส่งน้ำและบำรุงรักษาของเกษตรกรในแต่ละฤดูการส่งน้ำตลอดไป จะเป็นไปตามแนวทางการบริหารจัดการชลประทานโดยเกษตรกรมีส่วนร่วม โดยมีวิธีปฏิบัติ ดังนี้

- 1) การกำหนดพื้นที่ส่งน้ำ
- 2) การแจ้งความต้องการปลูกพืชขององค์กรผู้ใช้น้ำชลประทาน
- 3) การปรับแผนการส่งน้ำ
- 4) การประชุมคณะกรรมการจัดการชลประทาน เพื่อทำความตกลงด้าน

การส่งน้ำและบำรุงรักษา

- 5) การแจ้งข้อตกลงการส่งน้ำแก่หัวหน้าองค์กรผู้ใช้น้ำชลประทาน
- 6) การบำรุงรักษาระบบชลประทาน
- 7) การส่งน้ำตามแผน
- 8) การตรวจเยี่ยมเพื่อสร้างความเข้มแข็งกลุ่มผู้ใช้น้ำ
- 9) การวัดปริมาณน้ำชลประทานที่จัดสรร
- 10) การแจ้งพื้นที่ปลูกพืชจริงและกิจกรรมของกลุ่มผู้ใช้น้ำ
- 11) การประมวลผลการดำเนินงาน
- 12) การประชุมคณะกรรมการชลประทาน เพื่อการประเมินผลการ

ดำเนินงานด้านส่งน้ำ บำรุงรักษา และกิจกรรมอื่นที่เกี่ยวข้อง

- 13) การทำรายงานผลการดำเนินงานส่งน้ำและบำรุงรักษา ณ สิ้นฤดูส่งน้ำ

3.1.10 การประเมินความเข้มแข็งองค์กรผู้ใช้น้ำชลประทาน ทำให้ทราบว่า องค์กรผู้ใช้น้ำที่ได้จัดตั้งขึ้น และให้ความรู้มาเป็นลำดับนั้นมีความสามารถอยู่ในระดับใด หากผลการประเมิน พบว่า องค์กรผู้ใช้น้ำนั้นยังไม่สามารถดำเนินการได้ด้วยตัวเอง โครงการ ฯ จะต้องหาทางสนับสนุนให้องค์กรผู้ใช้น้ำนั้นมีการพัฒนาขึ้นจนสามารถบริหารจัดการน้ำชลประทานได้ เพื่อเป็นข้อมูลพิจารณาสนับสนุนให้เป็นสถาบันนิติบุคคลต่อไป

3.1.11 การจัดการทำข้อมูลพื้นฐานโครงการ เป็นกิจกรรมที่สามารถดำเนินการได้ทันที ถือได้ว่าเป็นงานตามปกติที่โครงการ ฯ จะต้องดำเนินการอยู่แล้วในระบบฐานข้อมูลภาพรวมขององค์กร เป็นข้อมูลด้านระบบชลประทานและข้อมูลด้านองค์กรผู้ใช้น้ำชลประทาน และข้อมูลพื้นฐาน โครงการนี้ถูกบันทึกจัดเก็บไว้ในระบบฐานข้อมูลการจัดการชลประทานเป็นข้อมูลเริ่มต้น เพื่อวัดผลสำเร็จในการดำเนินการบริหารจัดการชลประทานโดยเกษตรกรมีส่วนร่วม

3.2 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการมีส่วนร่วมด้านการส่งน้ำและบำรุงรักษา

การดำเนินการบริหารจัดการชลประทานโดยเกษตรกรมีส่วนร่วม ดำเนินการโดยให้เกษตรกรและองค์กรปกครองท้องถิ่นได้มีส่วนร่วมกับกรมชลประทาน ในการบริหารจัดการชลประทานระดับโครงการด้านการส่งน้ำและบำรุงรักษามีประโยชน์ ดังนี้

3.2.1 การก่อสร้างอาคารชลประทานทั้งในกรณีก่อสร้างใหม่ หรือปรับปรุงอาคารเก่าสอดคล้องหรือเป็นไป โดยคำนึงถึงความต้องการของเกษตรกรเป็นสำคัญ

3.2.2 เกษตรกรและองค์กรปกครองท้องถิ่นมีความรู้สึกร่วมเป็นเจ้าของโครงการชลประทานอันเป็นกุญแจสำคัญที่จะนำไปสู่การเข้าร่วมการบริหารจัดการชลประทานด้านการส่งน้ำและบำรุงรักษาอย่างเป็นรูปธรรมและยั่งยืน

3.2.3 การจัดสรรน้ำและบำรุงรักษา มีประสิทธิภาพและประสิทธิผลเพิ่มขึ้น โดยการจัดสรรน้ำเป็นตามความต้องการของเกษตรกรอย่างทั่วถึง เป็นธรรม และประหยัด

3.2.4 การบำรุงรักษาระบบชลประทาน ได้รับการดูแลบำรุงรักษาซ่อมแซมเป็นอย่างดีให้ใช้งานได้ดีและยาวนานตลอดอายุการใช้งาน

3.2.5 เกษตรกรในเขตพื้นที่ชลประทานมีรายได้ที่มั่นคงและสูงขึ้น

3.2.6 ลดปัญหาความขัดแย้งระหว่างเกษตรกรด้วยตนเอง

3.2.7 ลดปัญหาความขัดแย้งระหว่างภาคประชาชนกับภาครัฐ

3.2.8 เกษตรกรและองค์กรปกครองท้องถิ่นมีความเข้มแข็ง มีส่วนร่วมกับภาครัฐ ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมรับผลประโยชน์ ซึ่งเป็นการส่งเสริมระบอบประชาธิปไตย

3.2.9 การบริหารจัดการน้ำชลประทานมีความยั่งยืน (Sustainable Irrigation) ซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดของกรมชลประทาน

3.3 ดัชนีชี้วัดความสำเร็จและมาตรฐานการบริการ

กรมชลประทาน (2544 : 46 – 47) ได้กำหนดมาตรฐานการบริการและดัชนีชี้วัดความสำเร็จ ในการปรับปรุงข้อตกลงการให้บริการที่ทำขึ้นระหว่างกรมชลประทานและองค์กรเกษตรกร (กลุ่มบริหารการใช้น้ำและสมาคมผู้ใช้น้ำ) จะระบุว่ากรมชลประทานจะให้บริการอะไรแก่เกษตรกร (โดยอาศัยมาตรฐานการให้บริการ) เกษตรกรจะให้ค่าใช้จ่ายในการให้บริการเท่าไร และจ่ายอย่างไร สิ่งนี้เป็นส่วนหนึ่งของแนวคิดความเป็นภาคีร่วมมือหรือหุ้นส่วน (Partnership approach) การให้บริการน้ำชลประทานจึงมีองค์ประกอบของมาตรฐานบริการ 3 ประการ ได้แก่ การส่งน้ำ การบำรุงรักษาโครงสร้างพื้นฐาน และความพึงพอใจของเกษตรกร

การส่งน้ำชลประทาน คือ เป้าหมายหลักของมาตรฐานการให้บริการ เนื่องจากเป็นสิ่งที่เกษตรกรใช้วัดความสำเร็จ การส่งน้ำที่ขาดประสิทธิภาพเกิดขึ้นจากทั้งสภาพโครงสร้างพื้นฐานทางกายภาพและการจัดการ การแก้ไขโดยทั่วไปจะเริ่มจากการปรับปรุงโครงสร้างพื้นฐานแต่สิ่งที่ควรปฏิบัติ คือ ควรประเมินการจัดการก่อนแล้วจึงตรวจสอบโครงสร้างพื้นฐานทางกายภาพ โดยมีวัตถุประสงค์ของมาตรฐานการให้บริการส่งน้ำ 5 ข้อ คือ ความมีประสิทธิภาพ

ด้านงบประมาณ ความมีประสิทธิภาพด้านการส่งน้ำ ความเป็นธรรม ความถูกต้อง และความน่าเชื่อถือในการส่งน้ำ

4. สภาพทั่วไปของโครงการชลประทานยโสธร

โครงการชลประทานยโสธร (2548 : 1 - 5) ได้ให้รายละเอียดต่าง ๆ ของโครงการชลประทานยโสธร ดังนี้

4.1 ประวัติความเป็นมา

กรมชลประทาน ได้ก่อตั้งโครงการชลประทานยโสธร เมื่อปี พ.ศ. 2523 โดยทำหน้าที่ควบคุมการดำเนินงานของกรมชลประทานในส่วนภูมิภาค ประสานงานกับจังหวัดและส่วนราชการอื่น ๆ เพื่อเร่งรัดการพัฒนาแหล่งน้ำขนาดเล็ก การส่งเสริมกิจกรรมต่อเนื่องและกิจกรรมอื่น ๆ ในอันที่จะแก้ปัญหาการขาดแคลนน้ำและปัญหาน้ำท่วม รวมทั้งควบคุมการดำเนินงานส่งน้ำ และบำรุงรักษาโครงการชลประทานขนาดกลาง โครงการชลประทานขนาดเล็ก โครงการเพื่อความมั่นคงและงานอื่น ๆ ที่ได้รับมอบหมาย

4.2 ที่ตั้ง

โครงการชลประทานยโสธร ตั้งอยู่ที่บ้านกม.3 ตำบลตาตทอง อำเภอเมือง จังหวัดยโสธร มีพื้นที่ปลูกสร้างอาคารและบ้านพักจำนวน 27.00 ไร่ เป็นหน่วยงานสังกัดสำนักชลประทานที่ 7 กรมชลประทาน กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

ภาพที่ 2.3 โครงการชลประทานยโสธร

4.3 หน้าที่ – ความรับผิดชอบ

โครงการชลประทานยโสธร มีหน้าที่รับผิดชอบวางแผน ควบคุม ตรวจสอบ ดำเนินการส่งน้ำและบำรุงรักษาของโครงการพิเศษที่ได้รับมอบหมาย นอกเหนือจากการบริหารงานภายใน ด้านพัสดุภัณฑ์ งานธุรการ และงานบัญชีการเงินแล้วยังมีงานอื่น ๆ ที่ต้องดำเนินการตามภารกิจหลักของกรมชลประทาน ได้แก่

4.3.1 ติดต่อประสานงานกับจังหวัดยโสธรและส่วนราชการอื่น ๆ เพื่อเร่งรัดการพัฒนาแหล่งน้ำ

4.3.2 ส่งเสริมกิจกรรมในการแก้ไขปัญหาการขาดแคลนน้ำ การเกิดอุทกภัย รวมทั้งการวางแผนส่งน้ำบำรุงรักษา และระบายน้ำ ด้วยการจัดทำสถิติข้อมูลน้ำฝน น้ำท่า และปริมาณน้ำที่ส่งพื้นที่ชลประทาน

4.3.3 ควบคุมการดำเนินการส่งน้ำและบำรุงรักษาของโครงการชลประทานขนาดกลาง

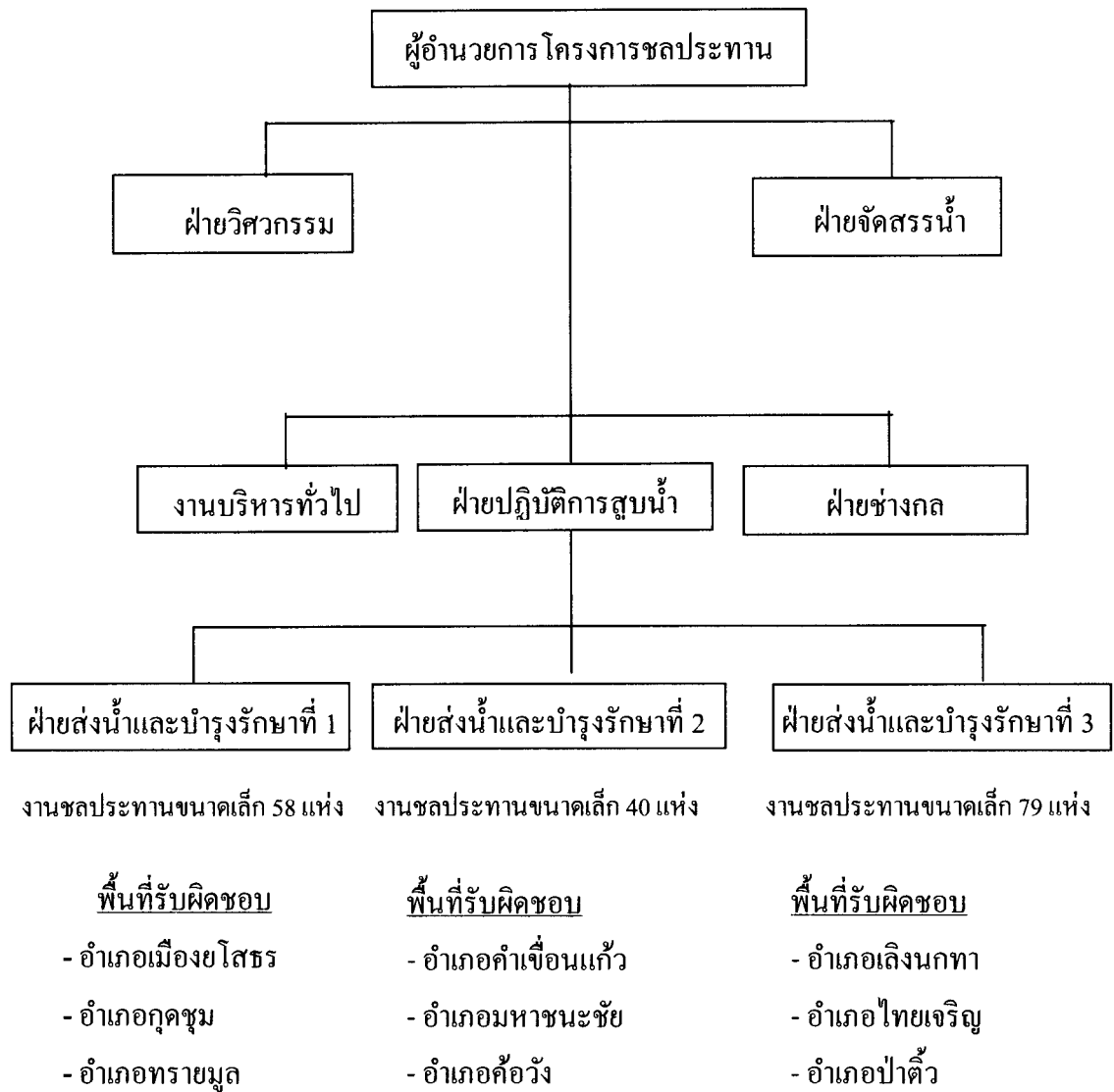
4.3.4 ดำเนินงานในโครงการพิเศษอื่น ๆ ตามที่ได้รับมอบหมาย รวมทั้งปฏิบัติงานร่วมกับหรือสนับสนุนการปฏิบัติงานของหน่วยงานอื่นที่เกี่ยวข้อง

4.4 อัตรากำลังเจ้าหน้าที่โครงการฯ

- ข้าราชการ	14	คน
- ลูกจ้างประจำ	23	คน
- พนักงานราชการ	7	คน

4.5 โครงสร้าง – แผนภูมิการบริหาร

โครงการชลประทานยโสธร มีโครงสร้างการจัดการ – บริหารงานภายใน แบ่งออกเป็น 7 ฝ่าย 1 งาน ดังแผนภูมิประกอบ

ภาพที่ 2.4 โครงสร้างการบริหารและอัตรากำลัง

5. ลักษณะทั่วไปของอ่างเก็บน้ำห้วยลิงโจน

สรุปโครงการอ่างเก็บน้ำห้วยลิงโจน (2547 : 1 - 10) ได้ให้รายละเอียดต่าง ๆ ของอ่างเก็บน้ำห้วยลิงโจน ดังนี้

4.6 ประวัติความเป็นมา

อ่างเก็บน้ำห้วยลิงโจน เป็นอ่างเก็บน้ำขนาดกลางของกรมชลประทาน ซึ่งมีปริมาณน้ำเก็บกักน้อยกว่า 100.00 ล้านลูกบาศก์เมตร และมีพื้นที่ชลประทานน้อยกว่า 80,000 ไร่ เป็นโครงการชลประทานเพิ่มผลผลิตรวมของประเทศ ดำเนินการก่อสร้างเมื่อปีงบประมาณ 2530

4.7 ที่ตั้ง

อ่างเก็บน้ำห้วยลิงโจน ตั้งอยู่ที่บ้านหนองบึง ตำบลห้องแซง อำเภอเลิงนกทา จังหวัดยโสธร หรือพิกัด 48 QVC 367 – 960 ระวาง 5841 II

ภาพที่ 2.5 อ่างเก็บน้ำห้วยลิงโจน

4.8 วัตถุประสงค์ ในการสร้างอ่างเก็บน้ำห้วยลิงโจน

- เพื่อใช้เป็นแหล่งเก็บกักน้ำไว้ใช้เสริมการเพาะปลูกในฤดูฝนและการปลูกพืชในฤดูแล้ง
- เพื่อเป็นแหล่งเก็บกักน้ำสำหรับอุปโภค-บริโภคของราษฎร

- เพื่อเป็นแหล่งเพาะพันธุ์สัตว์น้ำให้ราษฎรใช้บริโภคและมีรายได้จากการประมง
เพิ่มเติมจากการเกษตรกรรม และเพื่อเป็นแหล่งท่องเที่ยวของราษฎรในบริเวณใกล้เคียง

4.9 ข้อมูลและรายละเอียด

4.9.1 **ข้อมูลด้านอุทกวิทยา** อ่างเก็บน้ำห้วยลิงโจน มีพื้นที่รับน้ำฝนเหนือที่ตั้ง
เขื่อน 52.00 ตร.กม. ปริมาณน้ำฝนเฉลี่ยปีละ 1,548.20 มม. ปริมาณน้ำไหลลงอ่างเก็บน้ำเฉลี่ยปี
ละ 22.89 ล้าน ลบ.ม. พื้นที่ผิวน้ำที่ระดับเก็บกัก 5.07 ตร.กม. และพื้นที่ผิวน้ำที่ระดับสูงสุด 6.50
ตร.กม.

4.9.2 ข้อมูลห้วงงาน

1) **ทำนบดิน** เป็นเขื่อนประเภทเขื่อนดิน สูง 13.50 เมตร ยาว 2,000 เมตร
สันเขื่อนกว้าง 8.00 เมตร

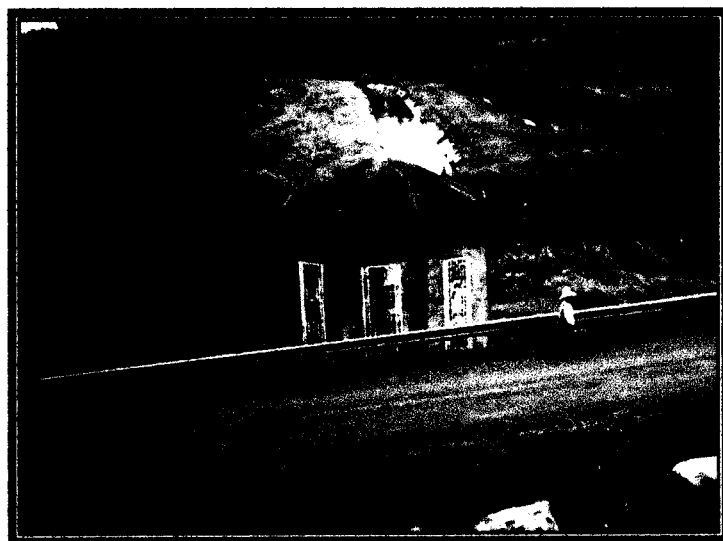
ภาพที่ 2.6 ทำนบดินอ่างเก็บน้ำห้วยลิงโจน

2) **อาคารระบายน้ำล้น** เป็นประเภท OVEE CHANNEL SPILLWAY
กว้าง 61.71 เมตร จำนวนช่องระบายน้ำ 1 ช่อง ระดับสันฝาย +175.00 เมตร (รทก.) ระดับน้ำ
สูงสุด +176.45 เมตร (รทก.) และระบายน้ำได้สูงสุด 129.00 ลบ.ม. ต่อ วินาที

ภาพที่ 2.7 อาคารระบายน้ำล้น

3) ท่อส่งน้ำเข้าคลองสายใหญ่ (CANAL OUTLET) ฟังขาว มี
 เส้นผ่าศูนย์กลางท่อ 8.00 เมตร เป็นชนิด STEEL LINER หนา 9.00 เมตร ความยาวท่อตลอดตัว
 เชื้อน 67.00 เมตร ประตูระบายน้ำประเภท GATE VALVE จำนวนแถว 1 แถว
 เส้นผ่าศูนย์กลางประตู 0.90 เมตร CONTROL HOUSE ขนาด 24.00 ตร.ม. และระบายน้ำสูงสุด
 1.25 ลบ.ม. ต่อ วินาที

ภาพที่ 2.8 CONTROL HOUSE ฟังขาว

4) ท่อส่งน้ำเข้าคลองสายใหญ่ (CANAL OUTLET) ฝั่งซ้าย มี
เส้นผ่าศูนย์กลางท่อ 0.80 เมตร เป็นชนิด STEEL LINER ความยาวท่อตลอดตัวเขื่อน 72.00
เมตร ประตูระบายน้ำประเภท GATE VALVE จำนวนแถว 1 แถว เส้นผ่าศูนย์กลางประตู 0.60
เมตร CONTROL HOUSE ขนาด 19.00 ตร.ม. และระบายน้ำสูงสุด 1.00 ลบ.ม. ต่อ วินาที

ภาพที่ 2.9 CONTROL HOUSE ฝั่งซ้าย

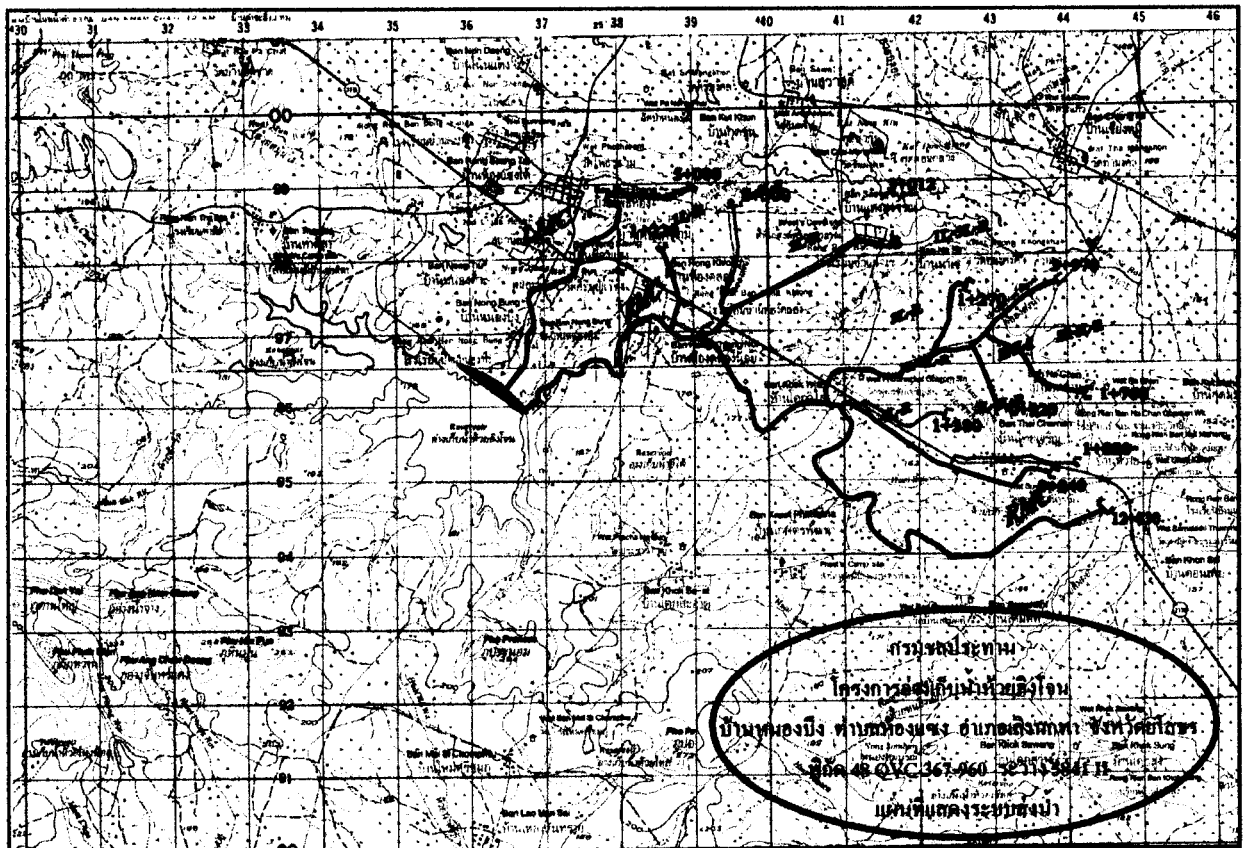
4.9.3 ข้อมูลการเก็บกักน้ำ มีดังนี้

1) ที่ระดับธรณีท่อ	+168.00	เมตร (รทก.)
	ปริมาณน้ำ	0.40 ล้าน ลบ.ม.
2) ที่ระดับเก็บกัก	+175.00	เมตร (รทก.)
	ปริมาณน้ำ	18.40 ล้าน ลบ.ม.
3) ที่ระดับน้ำสูงสุด	+176.45	เมตร (รทก.)
	ปริมาณน้ำ	26.73 ล้าน ลบ.ม.
4) ระดับหลังทำนบดิน	+178.50	เมตร (รทก.)

ภาพที่ 2.10 บริเวณเก็บกักน้ำและทำนบกดิน

4.9.4 พื้นที่รับประโยชน์ มีพื้นที่รับประโยชน์ในฤดูแล้ง 2,500 ไร่ และฤดูฝน 14,544 ไร่

ภาพที่ 2.11 แผนที่แสดงระบบส่งน้ำ

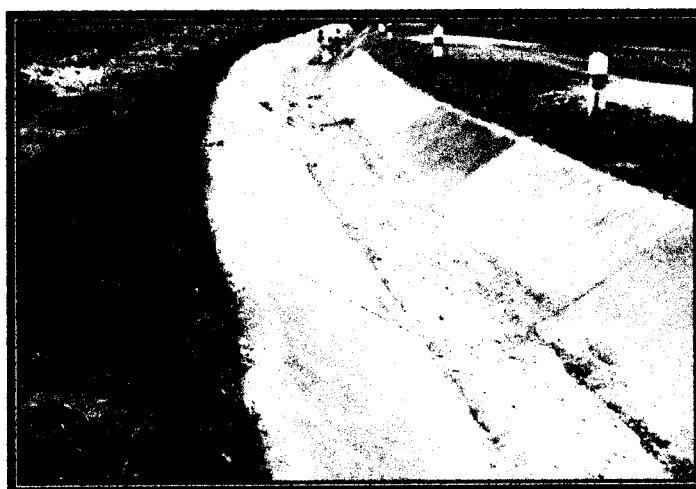
4.9.5 ข้อมูลคลองส่งน้ำ แบ่งออกเป็น 2 แห่ง ได้แก่

1) คลองส่งน้ำสายใหญ่ฝั่งซ้าย มีความจุคลอง 0.5642 ม³/วินาที ยาว 5+000 กม. พื้นที่รับน้ำ 2,121 ไร่ และไม่มีคลองส่งน้ำสายย่อย

ภาพที่ 2.12 คลองส่งน้ำสายใหญ่ฝั่งซ้าย

2) คลองส่งน้ำสายใหญ่ฝั่งขวา มีความจุคลอง 3.0456 ม³/วินาที ยาว 12+830 กม. พื้นที่รับน้ำ 12,423 ไร่ และมีคลองแยกย่อย 10 สาย

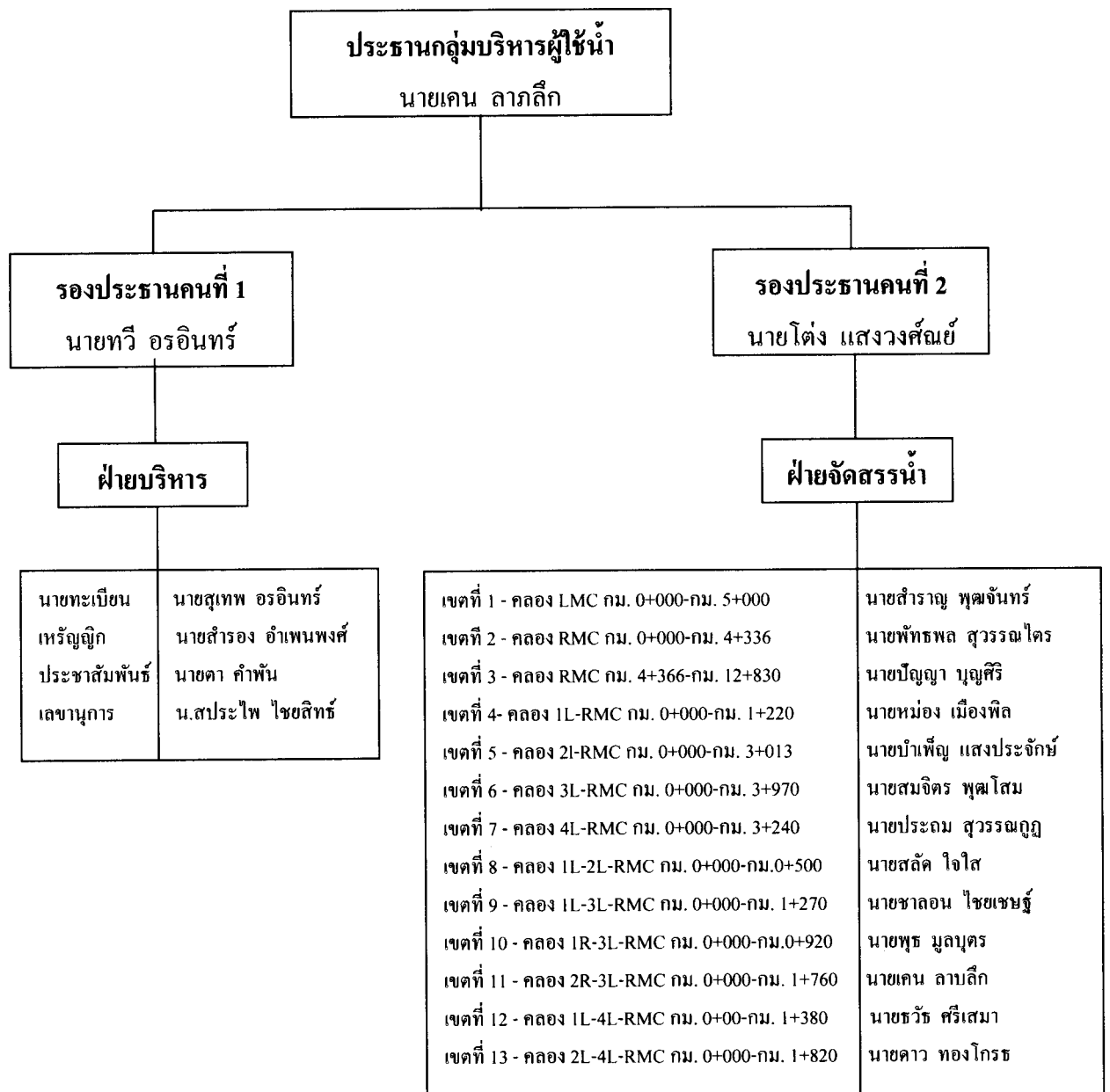
ภาพที่ 2.13 คลองส่งน้ำสายใหญ่ฝั่งขวา

ตารางที่ 2.1 หมู่บ้าน - ตำบล ในเขตชลประทาน อ่างเก็บน้ำห้วยลิงโจน

ที่	เขตรับน้ำ	ที่ตั้ง				หมายเหตุ
		หมู่ ที่	บ้าน	ตำบล	อำเภอ	
1	เขต 1	LMC กม. 0+000-กม. 5+000	1	ห้องแซง	ห้องแซง	เลิงนกทา
2	เขต 2	RMC กม. 0+000-กม. 4+336	12	โคกวิไล	สามัคคี	เลิงนกทา
3	เขต 3	RMC กม. 4+336-กม. 12+830	15	หวาย	สามัคคี	เลิงนกทา
4	เขต 4	1L- RMC กม. 0+000-กม. 1+220	5	ห้องแซง	ห้องแซง	เลิงนกทา
5	เขต 5	2L- RMC กม. 0+000-กม. 3+013	7	แสงสุวรรณ	สามัคคี	เลิงนกทา
6	เขต 6	3L- RMC กม. 0+000-กม. 3+970	12	โคกวิไล	สามัคคี	เลิงนกทา
7	เขต 7	4L- RMC กม. 0+000-กม. 3+240	3	ไทยเจริญ	สามัคคี	เลิงนกทา
8	เขต 8	1L- 2L - RMC กม. 0+000-กม. 5+000	12	โพธิ์ทอง	ห้องแซง	เลิงนกทา
9	เขต 9	1L- 3L - RMC กม. 0+000-กม. 1+270	9	นาเซ	สามัคคี	เลิงนกทา
10	เขต 10	1R - 3L - RMC กม. 0+000-กม. 0+920	10	นาจาน	สามัคคี	เลิงนกทา
11	เขต 11	2R - 3L - RMC กม. 0+000-กม. 1+760	10	นาจาน	สามัคคี	เลิงนกทา
12	เขต 12	1L - 4L - RMC กม. 0+000-กม. 1+380	12	โคกวิไล	สามัคคี	เลิงนกทา
13	เขต 13	2L - 4L - RMC กม. 0+000-กม. 1+820	15	หวาย	สามัคคี	เลิงนกทา

4.10 องค์การผู้ใช้น้ำชลประทาน

กลุ่มบริหารการใช้น้ำชลประทานอ่างเก็บน้ำห้วยลิงโจน ได้ขึ้นทะเบียนไว้กับกรมชลประทาน หมายเลขทะเบียน 301103 - 40 - 20 - 0001 เมื่อวันที่ 13 มิถุนายน 2540 มีจำนวนสมาชิกทั้งหมด 678 ราย ประกอบด้วย 117 กลุ่มพื้นฐาน คณะกรรมการกลุ่มบริหารฯ ชุดปัจจุบันได้รับการแต่งตั้งเมื่อ กุมภาพันธ์ 2548 ดังมีโครงสร้างการบริหาร ตามภาพที่ 2.14

ภาพที่ 2.14 รายชื่อคณะกรรมการกลุ่มบริหารผู้ใช้น้ำชลประทานอ่างเก็บน้ำห้วยลิงโจน

6. ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วม

จากการศึกษาแนวคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการจัดการน้ำในเขตชลประทาน อ่างเก็บน้ำห้วยลิงโจน โครงการชลประทานยโสธร จังหวัดยโสธร ผู้วิจัยได้รวบรวมผลงานวิจัยต่าง ๆ นำมากำหนดกรอบแนวคิดในการศึกษา โดยมีตัวแปรอิสระประกอบด้วย

6.1 ปัจจัยพื้นฐานส่วนบุคคล ประกอบด้วย เพศ อายุ และระดับการศึกษา มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการจัดการน้ำชลประทาน โดยมีรายละเอียดดังนี้

6.1.1 เพศ จากผลการวิจัยของ Beal (1962 : 252) ได้ศึกษาเรื่อง Addition Hypothesis in Participation Research พบว่า เพศมีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมของประชาชน สำหรับการวิจัยของ เกษตรฉัตร รัตนศรี (2544 : 76) พบว่า เพศ เป็นปัจจัยสำคัญที่มีอิทธิพลต่อการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการจัดทำแผนพัฒนาการเกษตรภายใต้โครงการเพิ่มศักยภาพการผลิตของชุมชนในตำบลหลักภาคได้ในทุกขั้นตอน นอกจากนี้ คำธณ ศรีคำไทย (2534: บทคัดย่อ) พบว่า เพศ เป็นปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมของชาวกะเหรี่ยงในกิจกรรมของศูนย์การศึกษาเพื่อชุมชนในเขตภูเขา จังหวัดลำพูน

6.1.2 อายุ จากผลการศึกษาของ Kanchanachitra (1976:42) พบว่า อายุ มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมของประชาชน เกี่ยวกับการพัฒนาหมู่บ้านชนบท ซึ่งในเรื่องนี้ อารยา วัฒนกิจ (2526:79) พบว่า อายุเป็นปัจจัยในการเข้าร่วมของผู้ปกครองในกิจกรรมของศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก ในเขตอำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี นอกจากนี้ สุรแสง พูนเพิ่มสุขสมบัติ (2544 : 92) พบว่า อายุ มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมในการดำเนินงานด้านการแปรรูปกระท้อนของสมาชิกกลุ่มแม่บ้านเกษตรกร อำเภอเมือง จังหวัดปราจีนบุรี

6.1.3 ระดับการศึกษา จากผลการศึกษาของ จรูญพันธ์ เชียรวิทย์ (2545) ได้ศึกษาการมีส่วนร่วมในการจัดการพื้นที่ป่าเขาหลวงของประชาชนในชุมชนศิรีวง 4 ด้านคือ การวางแผน การตัดสินใจการทำแผนไปปฏิบัติ การได้รับผลประโยชน์ และการติดตามประเมินผล พบว่าปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการมีส่วนร่วมคือ ระดับการศึกษา สำหรับผลการศึกษาของ บัวพันธ์ พรหมทิง และคนอื่นๆ (2532 : 86-87) นางกาญจน์ บุณนรักษ์ (2533 : 91) อนุภรณ์ สุวรรณสทิสกร (2529 : 60 - 62) Beal (1962 : 249 - 256) Kaufman (1949 : 528) และ Kanchanachitra (1976 : 42) ผลการวิจัยพบว่า การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติมีความสัมพันธ์กับคุณภาพชีวิต ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วม คือ ระดับการศึกษา

6.2 ปัจจัยทางเศรษฐกิจ ประกอบด้วย ขนาดพื้นที่ทำการเกษตร จำนวนแรงงาน ภายในครัวเรือน และรายได้ของครัวเรือน มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการจัดการน้ำชลประทาน โดยมีรายละเอียด ดังนี้

6.2.1 ขนาดพื้นที่ทำการเกษตร จากผลการศึกษาของ อภิชาติ เดชปรีชา (2532 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาปัจจัยทางเศรษฐกิจและสังคมที่มีผลต่อระดับความร่วมมือในการบำรุงรักษา ระบบชลประทานในไร่นาของเกษตรกรในเขตจัดรูปที่ดินชั้นสูงตร จังหวัดสิงห์บุรี คือ ขนาดพื้นที่ การเกษตร สำหรับผลการศึกษาของ นงกาญจน์ บุณรักษ์ (2533 : 91) พบว่า จำนวนที่ดินทำกิน มีความสัมพันธ์ทางบวกกับการมีส่วนร่วมในทางปฏิบัติ นอกจากนี้ เพิ่มศักดิ์ สัจจะเวท (2545 : 93) ได้ทำการศึกษามีส่วนร่วมในการใช้ทรัพยากรน้ำจากโครงการชลประทาน กรณีศึกษา: โครงการอ่างเก็บน้ำห้วยแอ่ง จังหวัดร้อยเอ็ด ผลการวิจัยปรากฏว่า เกษตรกรในเขตชลประทานมี ส่วนร่วมในการใช้น้ำจากโครงการชลประทานในระดับปานกลาง โดยขึ้นอยู่กับขนาดพื้นที่ เพาะปลูก ซึ่งสอดคล้องกับผลการวิจัยของ นพวรรณ เสวตานนท์ (2546 : 93) พบว่า ขนาดพื้นที่ ถือครอง มีความสัมพันธ์ทางบวกกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ลุ่ม น้ำคลองอุต๊ะเกาะในขั้นตอนการร่วมรับผลประโยชน์

6.2.2 จำนวนแรงงานภายในครัวเรือน จากผลการศึกษา ประสพสุข คีรินทร์ (2531) ได้ศึกษาการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของกำนันผู้ใหญ่บ้านในภาคเหนือ พบว่า จำนวนแรงงานในครัวเรือน มีผลต่อระดับการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ สำหรับการผลศึกษาของ กรณิศ เชื้อศิริถาวร (2544 : 83) พบว่า ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมใน กิจกรรมกลุ่มของสมาชิกกลุ่มแม่บ้านเกษตรกร ได้แก่ จำนวนแรงงานภายในครัวเรือน ซึ่ง สอดคล้องกับผลการศึกษาของ นพวรรณ เสวตานนท์ (2546 : 92) พบว่า จำนวนสมาชิกใน ครัวเรือน มีอิทธิพลต่อปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากร ป่าไม้ลุ่มน้ำคลองอุต๊ะเกาะในขั้นตอนตัดสินใจ

6.2.3 รายได้ของครัวเรือน จากผลการศึกษาของ บัวพันธ์ พรรคทิง และคนอื่นๆ (2532 : 86-87) พบว่า รายได้มีความสัมพันธ์กับระดับการมีส่วนร่วม สำหรับผลการศึกษาของ มาพะ จิตตะสังกะ (2526 : 36) พบว่า รายได้มีผลต่อการมีส่วนร่วมในการพัฒนาของสตรีใน ชนบทเกี่ยวกับปัจจัยที่มีผลต่อการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจ สังคม ซึ่งในเรื่องนี้ ขวัญชัย วงศ์ นิติกร (2532 : 115) ยังพบว่า ฐานะทางเศรษฐกิจมีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วม นอกจากนั้น ผลการวิจัยของ นงกาญจน์ บุณรักษ์ (2533 : 91) พบว่า การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติมี ความสัมพันธ์กับคุณภาพชีวิตของชาวกะเหรี่ยง ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับระดับคุณภาพชีวิตคือ รายได้ เฉลี่ยต่อปี

6.3 ปัจจัยทางสังคม ประกอบด้วย สถานภาพภายในกลุ่มผู้ใช้น้ำ ระยะเวลาในการเป็นสมาชิกกลุ่มผู้ใช้น้ำ การเป็นสมาชิกกลุ่มอื่น การรับข้อมูลข่าวสาร การเข้าร่วมประชุม ฝึกอบรม สัมมนา และดูงาน ประโยชน์ที่ได้รับจากการจัดการน้ำชลประทานของโครงการ ฯ และความรู้เกี่ยวกับการบริหารจัดการน้ำและบำรุงรักษา มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการจัดการน้ำชลประทาน โดยมีรายละเอียด ดังนี้

6.3.1 สถานภาพภายในกลุ่มผู้ใช้น้ำ จากผลการการศึกษาของ พรทิพย์ ศรีแสงจันทร์ และคณะ (2538 : บทคัดย่อ) ความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมในกิจกรรมกลุ่มของสมาชิกกลุ่มแม่บ้านเกษตรกร ปัจจัยที่มีผลกระทบต่อความสำเร็จในการดำเนินงาน กลุ่มเกษตร 3 อันดับ คือ คณะกรรมการ กิจกรรมกลุ่ม และสมาชิก สำหรับผลการศึกษาของ กรณิศ เชื้อศิริถาวร (2544 : 83) พบว่า ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมในกิจกรรมกลุ่มของสมาชิกกลุ่มแม่บ้านเกษตรกร ได้แก่ สถานภาพภายในกลุ่มผู้ใช้น้ำ ซึ่งจากการวิจัยของ สุเมธ แสงนันทนวล (2531 : 71) พบว่า สถานภาพภายในกลุ่มมีผลต่อปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของสมาชิก นอกจากนั้น ชัยโรจน์ ธนสันติ (2535 : บทคัดย่อ) พบว่า การเป็นกรรมการในกลุ่มก่อให้เกิดความแตกต่างในการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

6.3.2 ระยะเวลาในการเป็นสมาชิกกลุ่มผู้ใช้น้ำ จากผลการศึกษาของ นภพร เชื้อขำ (2531 : 74 - 76) พบว่า ระยะเวลาในการเข้าเป็นสมาชิกจะมีส่วนร่วมในการส่งเสริมกิจกรรมด้านต่าง ๆ มากกว่าสมาชิกที่มีลักษณะตรงข้าม และจากการศึกษาของ เทวินทร์ รวมสุขนิรันดร์ (2546 : 56) พบว่า ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของหมอดินอาสาประจำตำบลในการดำเนินงานพัฒนาที่ดิน คือ การเป็นสมาชิกกลุ่ม ซึ่งสอดคล้องกับ กรณิศ เชื้อศิริถาวร (2544 : 83) พบว่า ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมในกิจกรรมกลุ่มของสมาชิกกลุ่มแม่บ้านเกษตรกร ได้แก่ ระยะเวลาในการเป็นสมาชิกกลุ่ม

6.3.3 การเป็นสมาชิกกลุ่มอื่น จากผลการศึกษาของ ขวัญชัย วงศ์นิติกร (2532 : 115) พบว่า การเป็นสมาชิกกลุ่มกิจกรรมอื่นจะมีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน และการวิจัยของ เกษตรจักร รัตนศรี (2544 : 58 - 60) พบว่า การเป็นสมาชิกกลุ่มกิจกรรมทางการเกษตร เป็นปัจจัยสำคัญที่มีอิทธิพลต่อการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการจัดทำแผนพัฒนาการเกษตรภายใต้โครงการเพิ่มศักยภาพการผลิตของชุมชนในตำบลหลักภาคใต้ในขั้นตอนการศึกษาศักยภาพและข้อมูลชุมชน และขั้นตอนการวิเคราะห์ปัญหาชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับ กรณิศ เชื้อศิริถาวร (2544 : 83) พบว่า ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมในกิจกรรมกลุ่มของสมาชิกกลุ่มแม่บ้านเกษตรกร ได้แก่ การเป็นสมาชิกกลุ่มอื่น

6.3.4 การรับข้อมูลข่าวสาร จากผลการศึกษาของ วารุณี รัชระเสวี (2544: 88)

6.3.5 ได้ศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนในเขตเมืองที่มีต่อโครงการเมืองน่าอยู่ของเทศบาลนครนครราชสีมาพบว่า การรับรู้ข่าวสาร มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมในโครงการเมืองน่าอยู่ สำหรับผลการศึกษาของนงกาญจน์ บุรณรักษ์ (2533 : 91) พบว่า ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมในการปฏิบัติของชาวกะเหรี่ยง ได้แก่ ความถี่ในการติดต่อกับเจ้าหน้าที่ของรัฐบาล และความถี่ในการรับข่าวสารด้านการเกษตรและการดำรงชีพ และจากการศึกษาของ อาสาพร เกษทรัพย์ (2524 : 28) พบว่า การติดต่อกับเจ้าหน้าที่ของรัฐบาลมาก จะมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชนมากกว่าผู้ที่มีการติดต่อกับเจ้าหน้าที่ของรัฐน้อย เพราะก่อให้เกิดการถ่ายทอดข่าวสารขึ้น โดยที่หัวหน้าครัวเรือนเป็นผู้รับข่าวสารและทางราชการเป็นผู้ส่งข่าวสาร และจากการศึกษาของ สมพงษ์ แป้นทอง (2539 : บทคัดย่อ) พบว่าปัจจัยที่ส่งผลต่อการมีส่วนร่วมของสมาชิกในกิจกรรมของกลุ่มแม่บ้านเกษตรกร ได้แก่ การได้รับข่าวสารจากวิทยุ เอกสารสิ่งพิมพ์

6.3.6 การเข้าร่วมประชุม ฝึกอบรม สัมมนา และดูงาน จากการวิจัยของ

อนรรักษ์ ชีระโชติ (2543 : 87) ได้ทำการศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของกลุ่มผู้ใช้น้ำในพื้นที่ของโครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาเขื่อนปัตตานี ผลจากการศึกษาปรากฏว่าการมีส่วนร่วมของกลุ่มผู้ใช้น้ำในภาพรวมอยู่ในระดับปานกลาง และเมื่อพิจารณาเป็นรายด้านพบว่า ปัจจัยที่ส่งผลในเชิงบวกได้แก่ ปัจจัยด้านจำนวนครั้งได้รับการฝึกอบรมของสมาชิก เป็นปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของกลุ่มผู้ใช้น้ำ สำหรับผลการศึกษาของ กรมการพัฒนาชุมชน (2529 : 60-90) กล่าวว่าปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของสมาชิก คือ การได้รับการฝึกอบรมชี้แจง ความรู้และความเข้าใจในวัตถุประสงค์ของการดำเนินงาน ซึ่งผลการวิจัยของ เพิ่มศักดิ์ สัจจะเวทนะ (2545 : 96) พบว่า เกษตรกรในเขตชลประทานโครงการอ่างเก็บน้ำห้วยแอ่งมีส่วนร่วมในการใช้น้ำจากโครงการชลประทานในระดับปานกลาง โดยปัจจัยส่วนหนึ่งขึ้นอยู่กับเข้าร่วมประชุม อบรม สัมมนา ดูงาน นอกจากนี้ จินตามณี แสงกาญจนวนิช (2538 : 129 - 139) พบว่าเจ้าหน้าที่ส่งเสริมเดินทางมาพบเกษตรกรยังทำการกลุ่ม บ้านหรือไร่นา เพื่อแนะนำด้านการเกษตร การจัดการกลุ่ม การจัดเอกสารความรู้ให้ การนำไปดูงานและการจัดฝึกอบรมด้านการเกษตร มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมในกิจกรรมกลุ่ม

6.3.7 ประโยชน์ที่ได้รับจากการจัดการน้ำชลประทานของโครงการ ฯ จากผล

การศึกษาของ ภัสรา ศักดิ์สมบูรณ์ (2530: 67-69) ได้ศึกษาพบว่า ปัจจัยที่มีความสำคัญต่อการรวมกลุ่ม ได้แก่ ผลตอบแทนที่ได้รับจากกลุ่มเกษตรกร สำหรับการวิจัยของฉัตร รัตนศรี (2544 : 68) พบว่า ความคาดหวังในผลประโยชน์ เป็นปัจจัยสำคัญที่มีอิทธิพลต่อการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการจัดทำแผนพัฒนาการเกษตรภายใต้โครงการเพิ่มศักยภาพการผลิตของชุมชนใน

ตำบลหลักภาคใต้ในทุกขั้นตอน ซึ่งทาง พงศ์พันธุ์ เทียรศิริ (2533 : 66) พบว่า ผลประโยชน์ตอบแทนทางด้านเศรษฐกิจมีอิทธิพลในการผลักดัน หรือยับยั้งให้บุคคลมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ โดยผลการวิจัยของ นพวรรณ เสวตานนท์ (2546 : 94) พบว่า จำนวนประโยชน์ที่ได้รับจากทรัพยากรป่าไม้ มีความสัมพันธ์ทางบวกกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรป่าไม้อุ่มน้ำคลองอู่ตะเภาในทุกขั้นตอน

6.3.8 ความรู้เกี่ยวกับการบริหารจัดการน้ำและบำรุงรักษา จากผลการวิจัยของ นพวรรณ เสวตานนท์ (2546 : 94) พบว่า การได้รับความรู้ด้านการอนุรักษ์ มีความสัมพันธ์ทางบวกกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรป่าไม้อุ่มน้ำคลองอู่ตะเภาในทุกขั้นตอน โดยผลการศึกษาของ สุพรชัย มั่งมีสิทธิ์ (2535 : บทคัดย่อ) พบว่าตัวแปรที่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการจัดการป่าชุมชน ได้แก่ ความรู้ ความเข้าใจในปัญหาความเสื่อมโทรมของป่าไม้ และผลการศึกษาของ เกษตรฉัตร รัตนศรี (2544 : 64) พบว่าความรู้ของเกษตรกรในการจัดทำแผนพัฒนาการเกษตร เป็นปัจจัยสำคัญที่มีอิทธิพลต่อการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการจัดทำแผนพัฒนาการเกษตรภายใต้โครงการเพิ่มศักยภาพการผลิตของชุมชนในตำบลหลักภาคใต้ในขั้นตอนการจัดเวทีชุมชนเลือกทางเลือก

จากแนวคิดทฤษฎีที่กล่าวมาข้างต้น ผู้วิจัยได้นำมาสรุปเพื่อเป็นกรอบแนวคิดในการวิจัยได้ดังนี้

ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการจัดการน้ำชลประทานในภาพรวม ของอ่างเก็บน้ำห้วยลิงโจน โครงการชลประทานยโสธร จังหวัดยโสธร ได้แก่

1. ปัจจัยพื้นฐานส่วนบุคคล ประกอบด้วย เพศ อายุ และระดับการศึกษา
2. ปัจจัยทางเศรษฐกิจ ประกอบด้วย ขนาดพื้นที่ทำการเกษตร จำนวนแรงงานภายในครัวเรือน และรายได้ของครัวเรือน
3. ปัจจัยทางสังคม ประกอบด้วย สถานภาพภายในกลุ่มผู้ใช้น้ำ ระยะเวลาในการเป็นสมาชิกกลุ่มผู้ใช้น้ำ การเป็นสมาชิกกลุ่มอื่น การรับข้อมูลข่าวสารด้านการจัดการน้ำชลประทาน การเข้าร่วมประชุม ฝึกอบรม สัมมนา และดูงาน ประโยชน์ที่ได้รับจากการจัดการน้ำชลประทานของโครงการฯ และความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการบริหารจัดการน้ำและบำรุงรักษา